

Izvorni znanstveni rad
UDK 94(497.5 Dubrovnik=411.16)³⁷¹⁵
929 Mendes, G.
Primljeno: 16.10.2012.

GRACIJA MENDES U DUBROVNIKU

VESNA MIOVIĆ I RELJA SEFEROVIĆ

SAŽETAK: Na bijegu s Apeninskog poluotoka u Osmansko Carstvo, Gracia Mendes neko se vrijeme zadržala u Dubrovniku. O tome izravno svjedoče četiri novo-pronađena spisa koja je 20. rujna 1552. dala registrirati u dubrovačkom Notarijatu. Dubrovačke vlasti su pomno zapisivale svaku pojedinost iz političkog, gospodarskog, privatnog i javnog života Republike. Zato je manjak podataka o poznatoj osobi kakva je bila Gracija Mendes vrlo neobičan. Ta činjenica, kao i sadržaj spomenutih spisa, potaknuli su nas da pokušamo odgovoriti na razna pitanja koja se tiču njena boravka u Dubrovniku i poslovanja s Dubrovčanima.

Ključne riječi: Gracia Mendes, trgovina, židovska zajednica, konvertiti, Osmansko Carstvo, Dubrovnik, inkvizicija

Keywords: Gracia Mendes, trade, the Jewish community, *conversos*, Ottoman Empire, Dubrovnik, inquisition

Uvod: život Gracije Mendes do odlaska u Osmansko Carstvo

Graciji Mendes, slavnoj ženi židovskog sefardskog svijeta, posvećeno je nekoliko monografija,¹ a o njoj se pisalo i u mnogim drugim knjigama i znanstvenim

¹ Bile su nam dostupne sljedeće tri monografije: Cecil Roth, *The House of Nasi; Doña Gracia*. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1947; Andrée Aelion Brooks, *The Woman who Defied Kings: The life and times of Doña Gracia Nasi - a Jewish leader during the Renaissance*. St. Paul (Minnesota): Paragon House, 2002; Marianna D. Birnbaum, *Dugo putovanje Gracije Mendes*. Zagreb: Antibarbarus, 2006.

Vesna Miović, znanstvena savjetnica u Zavodu za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku. Adresa: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Lapadska obala 6, 20000 Dubrovnik. E-mail: vesna.miovic@du.htnet.hr

Relja Seferović, viši znanstveni suradnik u Zavodu za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku. Zavod za povijesne znanosti HAZU, Lapadska obala 6, 20000 Dubrovnik. E-mail: reljaseferovic@yahoo.co.uk

radovima.² Ipak, i ovom se prigodom podsjetimo bar glavnih događaja iz njena iznimnog i burnog života.

Gracija Mendes rođena je u Lisabonu oko 1510. godine. Nosila je kršćansko ime Beatrice de Luna i po njemu su je svi znali. Imenom Gracija (*Hannah*) zvali su je samo unutar židova doma, u krugu obitelji koja je krišom ispovijedala svoju izvornu židovsku vjeru. Gracija je, naime, bila kći portugalskih *conversosa*, to jest konvertita pokrštenih u vrijeme najgorih progona Židova na Iberskom poluotoku koncem 15. i početkom 16. stoljeća.

Koncem 20-tih godina 16. stoljeća Gracija se udala za Francisca Miquesa, člana ugledne i bogate trgovačke i bankarske obitelji židovskog prezimena Benveniste. Francisco i njegov mlađi brat Diogo bili su poznati stručnjaci za poslovanje novcem, naročito za transfer novca iz jedne zemlje u drugu.³

Nekoliko godina kasnije, Gracija i Francisco su dobili kći Reinu, čije je kršćansko ime bilo Ana. Francisco je ubrzo umro (1535). Pola imovine ostavio je Graciji (i Reini). Francisco je bio bogatiji od brata Dioga, no bio je svjestan da je takvo bogatstvo stekao upravo zahvaljujući njemu. Zato je Diogu ostavio drugu polovicu svoje imovine i zamolio ga da, nađe li se na samrti bez djece, to nasljeđe preda Reini kad se uda.⁴

Nad Gracijin udovički život s malom kćeri ubrzo se nadvio zloslutni oblak inkvizicije. Od 1531. godine kandže inkvizitora sve su više prijetile i u Portugalu. Lisabon je postao nesigurno mjesto za konvertite, među kojima je bilo mnogo kripto-Židova. Posvuda je bilo uhoda koji su budno pazili drže li se konvertiti katoličanstva ili krišom ispovijedaju judaizam. Upravo oni, a ne Židovi, bili su glavna meta inkvizicije.

² Posebno ističemo dva znanstvena rada: Libby Garshowitz, »Gracia Mendes: Power, Influence and Intrigue.«, u: *Power of the Weak, Studies on Medieval Women*, ur. Jennifer Carpenter i Sally-Beth MacLean. Urbana: University of Illinois Press, 1995: 94-125 i Maria Giuseppina Muzzarelli, »Beatrice de Luna, vedova Mendes, alias donna Graci Nasi: un'ebrea influente (1510-1569 ca.)«, u: *Rinascimento al femminile*, ur. Ottavia Niccoli. Roma-Bari: Laterza, 1991: 83-116.

³ Nežidovski su zakoni obvezu dužnika prema vjerovniku shvaćali kao osobnu obvezu. Židovski zakoni, pak, dopuštali su prijenos duga, a obvezu dužnika nisu smatrali osobnom obvezom. Znači, za Židove je mjenica bila vrijednosni papir kojim se trgovalo kao s običnom trgovačkom robom. Prenosjenje novaca iz jedne zemlje u drugu moglo je donijeti jako dobru zaradu onima koji su bili dobro upućeni u međunarodne monetarne tečajeve. Mendesi su u tome bili vrlo vješti. Dodajmo da su i Dubrovčani bili jako dobro upućeni u kretanje monetarnih tečajeva. To znanje im je, između ostaloga, omogućilo da, mijenjajući novac na putu od Dubrovnika do Istanbula, bitno uštede na haraču (C. Roth, *The House of Nasi; Doña Gracia*: 11; M. Birnbaum, *Dugo putovanje Gracije Mendes*: 29; Ernest Van den Haag, *Mistika Židova*. Zagreb: MISL, 1966: 170-171; Vesna Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*. Zagreb - Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2003: 169-212).

⁴ Detaljnije vidi: L. Garshowitz, »Gracia Mendes: Power, Influence and Intrigue.«: 96-97, 102.

Nedugo nakon službene uspostave inkvizicije u Portugalu (1536), Gracija je odlučila pobjeći svome djeveru Diogu Mendesu u Antwerpen.⁵ Stigla je 1537. s kćeri Reinom, mlađom sestrom Briandom (židovskog imena Reina) i nećacima Joãom i Bernardom (židovskih imena Jozef i Samuel).⁶

Nema sumnje da je Gracija već imala iskustva u poslovnom svijetu. U Antwerpenu su njene poslovne sposobnosti došle do punog izražaja.⁷ U to vrijeme kuća Mendes postala je najbogatija i najuspješnija trgovačka tvrtka u Europi.⁸

Diogo se 1539. godine oženio s Gracijinom sestrom Briandom. Uskoro su dobili kći Graciju *La Chicu* (kršćanskog imena Beatrice). Nažalost, Diogo je umro već 1543. Pola imovine ostavio je snahi Graciji. Za nasljednicu druge polovice imenovao je kći Graciju *La Chicu*. Za upraviteljicu dobara *La Chice* odredio je Graciju.

U skladu sa židovskim zakonima, Brianda je dobila natrag svoj miraz i imovinu koju je donijela u brak. I to je bilo sve. Diogo joj nije ostavio ništa. Nije htio riskirati jer je Brianda bila hirovita, nerazumna i nepouzdana osoba.⁹

⁵ Iako je pripadao Španjolskom kraljevstvu, Antwerpen nije bio pod ostrim okom španjolske inkvizicije. Zato se tamo skrasio veliki broj obitelji konvertita. Sve velike bankarske kuće imale su podružnice u Antwerpenu. Naravno, imali su ih i braća Francisco i Diogo Mendes. Diogo je 1512. otišao u Antwerpen da ondje osnuje podružnicu obiteljskog poduzeća i proširi posao. Nije se zaustavio na širenju bankarskih poslova svoje obitelji. Postao je i "vladar" trgovine paprom. O trgovini paprom obitelji Mendes i o njihovoj suradnji s portugalskim kraljem u toj trgovini, vidi: A. Brooks, *The Woman who Defied Kings*: 54, 59, 221; M. Birnbaum, *Dugo putovanje Gracije Mendes*: 30, 33-36.

⁶ Pojedini istraživači života Gracije Mendes tvrde da su João i Bernardo bili sinovi Gracijina pokojnog brata, liječnika Miquesa (Cecil Roth, *The House of Nasi; The Duke of Naxos*. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1948: 2-3; M. Birnbaum, *Dugo putovanje Gracije Mendes*: 36). André Brooks došao je do zaključka da su braća Francisco (Gracijin suprug) i Diogo (suprug Gracijine sestre Briande) imali još i brata Gonçala i dvije sestre, Phillipu i još jednu čije ime nije poznato. Phillipa je bila Gracijina i Briandina majka. Druga sestra, pak, bila je Joãova i Bernardova majka. Prema tome, João i Bernardo Mendes trebali bi biti Gracijini rođaci i po njenu suprugu Fernandu i po njoj neimenovanoj tetki (A. Brooks, *The Woman who Defied Kings*: XIII, 90).

⁷ Gracija je ovdje dijelila sudbinu mnogih Židovki koje su iz sjene poslovale zajedno sa supruzima, a poslovne sposobnosti su im došle do izražaja kad su postale udovice (M. G. Muzzarelli, »Beatrice de Luna, vedova Mendes, alias donna Graci Nasi: un'ebrea influente«: 105-106). I u Dubrovniku je mnogo primjera koji govore o poslovnoj poduzetnosti židovskih udovica (Vesna Miović, *Židovka u Dubrovačkoj Republici*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku: u tisku).

⁸ L. Garshowitz, »Gracia Mendes: Power, Influence and Intrigue.«: 98.

⁹ A. Brooks, *The Woman who Defied Kings*: 30, 138, 166. Opširnije o diobi Diogove imovine: L. Garshowitz, »Gracia Mendes: Power, Influence and Intrigue.«: 98-99.

Iako po naravi potpuno različite, sestre Gracija i Brianda sigurno su bile vrlo bliske: Gracijina kći nosila je Briandino židovsko ime, Briandina kći nosila je Gracijino židovsko ime. No, Diogova oporuka unijet će duboki razdor među njih.

Dvjema sestrama, dvjema udovicama s malodobnim kćerima nije bilo mira. Car Karlo V. prozvao je umrlog Dioga kao krypto-Židova. Na temelju te optužbe, u skladu sa zakonima, pokušao je zaplijeniti njegovu imovinu. Gracija ga je neutralizirala mitom u vidu izdašnog zajma na dvije godine. Car je zajam vratio u roku i tada primio još mita iz Gracijinih ruku. Ipak, i dalje je pokušavao pronaći način da se dočepa imovine Mendesa. Gracijinu kćer, staru nepunih deset godina, planirao je udati za stanovitog Don Fernanda od Aragona, nezakonitog potomka aragonske kraljevske kuće. Šušalo se da se slična sudbina kroji i Briandinoj kćeri koja je tada imala četiri godine. Naravno, sestre su zgrabile djecu, pobjegle i 1545. stigle u Veneciju. Bijesni car izdao je nalog za zapljenu imovine Mendesa na području njegova Carstva. Gracija ga je opet podmitila...¹⁰

Frustracija Briande, koju je pokojni suprug ostavio praznih ruku, rasla je sve više i više. Silno je željela skrbištvo nad kćerinom imovinom. U trenutku kad više nije mogla obuzdati gorčinu, prijavila je Graciju i njenu kćer Reinu kao krypto-Židovke koje planiraju pobjeći Osmanlijama. Da "spasi" nasljedstvo Briandine kćeri Gracije *La Chice*, a zapravo da ga zadrži, mletački je sud presudio da do djevojčine punoljetnosti ono mora biti pohranjeno u venecijanskoj *Zecci*.¹¹

Gracija je zbog tih optužbi čak neko vrijeme provela u zatvoru. Zatim je s kćeri pobjegla u Ferraru, tada još uvijek prilično sigurno utočište za Židove. Tamo se počela otvoreno kretati u židovskim krugovima javno koristeći svoje židovsko ime. Situacija se, međutim, pogoršavala. Jačala je moć kardinala Caraffe, glavnog inkvizitora pape Julija III (1550/55). Godine 1555. Caraffa će biti izabran za papu pod imenom Pavao IV. Temelje svoje politike označit će bulom *Cum Nimis Absurdum* s vrlo naglašenim anti-židovskim stajalištima.¹²

Gracija je već neko vrijeme ozbiljno razmišljala o bijegu u Osmansko Carstvo. Godine 1552. shvatila je da je kucnuo čas. Sve se to događalo u vrijeme vladavine sultana Sulejmana Veličanstvenog (1521-1566).

¹⁰ Opširnije: L. Garshowitz, »Gracia Mendes: Power, Influence and Intrigue.«: 99-100. M. G. Muzzarelli, »Beatrice de Luna, vedova Mendes, alias donna Graci Nasi: un'ebrea influente«: 90.

¹¹ L. Garshowitz, »Gracia Mendes: Power, Influence and Intrigue.«: 100-101. M. G. Muzzarelli, »Beatrice de Luna, vedova Mendes, alias donna Graci Nasi: un'ebrea influente«: 91.

¹² Robert Bonfil, *Jewish Life in Renaissance Italy*. London: University of California Press, 1994: 65-66.

Židovi i konvertiti - izbjeglice iz Španjolske, Portugala, zemalja Apeninskog poluotoka, na osmanskome su tlu pronašli utočište i mir. U Osmanskom Carstvu na snazi je bilo islamsko pravo, *šerijat*, koje je propisivalo visoki stupanj tolerancije prema takozvanim “narodima knjige”, a to su, uz muslimane, kršćani i Židovi. I, zaista, Židovi su u Osmanskom Carstvu uživali slobodu kakvu nisu mogli ni zamisliti na kršćanskome tlu. Uz propise islamskog prava, osmanska zaštita Židova bila je i pragmatična. Sultani su bili svjesni da im vještine i znanje kojima su vladali Židovi mogu donijeti veliku korist.

Uz te činjenice, bilo je i dodatnih motiva koji su možda učinili da sultan Sulejman bude još skloniji Židovima. Po svemu sudeći, njegova majka Hafsa-sultan bila je podrijetlom Židovka koja se zvala Helga.¹³ Hafsa je bila prva carska konkubina koja je dobila naslov “sultan”. To znači da je bila legitimni sudionik u osmanskoj vrhovnoj vlasti.¹⁴ Sultan Sulejman se s majkom redovito savjetovao. Savjetnica¹⁵ Hafse-sultan, pak, bila je Fatma-hanim koja se nekoć zvala Strongilah, podrijetlom karajska Židovka¹⁶ s Krima.¹⁷

Sulejmanov osobni liječnik bio je Židov Moše Hamon. Taj izvrsni i utjecajni liječnik posebno se zalagao kod sultana za Graciju i njenu sigurnu selidbu u Istanbul. Gracija je uz Hamonovu pomoć pripremala bijeg Osmanlijama. Kad su joj Mlečani počeli prijetiti, sultan Sulejman ju je, na Hamonov nagovor, proglasio osmanskom podanicom. Tako se našla pod sultanovom zaštitom prije nego što je nogom kročila na osmansko tlo. Moćni Sulejman mogao si je priuštiti tako neobičnu odluku i nagnati Mlečane da o njoj ozbiljno razmisle.¹⁸

¹³ Çetin Yetkin, *Yahudiler*. Istanbul: Afa Yayınları, 1992: 35; Ali Kemal Meram, *Padişah Anaları*. Istanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997: 199, 200; A. Brooks, *The Woman who Defied Kings*: 305.

¹⁴ Više o utjecaju i ugledu Hafse-sultan: Leslie P. Pierce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. New York: Oxford University Press, 1993: 52-53, 62-63, 78-79, 277-279.

¹⁵ Utjecajne žene osmanskog dvora redovito su imale povjerljive savjetnice koje su nosile naslov *kira*. Neke od njih bile su židovskog podrijetla. Postoje dvojbe oko podrijetla riječi *kira* (*kiera*, *kyra*). Jedna od pretpostavki je da taj naziv potječe od grčke riječi za “damu” (Avigdor Levi, *The Sephardim in the Ottoman Empire*. New Jersey: The Darwin Press, 1992: 29-30; Minna Rozen, *A History of the Jewish Community in Istanbul: The Formative Years, 1453-1566*. Leiden, Boston, Köln: Brill, 2002: 204-208).

¹⁶ Karaiti su Židovi koji ne prihvaćaju usmenu, već jedino pisanu Toru (Mojsijevo petoknjižje). Danas ih ima oko 15.000 i uglavnom žive u Izraelu (Kotel Da-Don, *Židovstvo*. Zagreb: Profil, 2004: 744).

¹⁷ M. Rozen, *A History of the Jewish Community in Istanbul*: 204-205.

¹⁸ C. Roth, *The House of Nasi; Doña Gracia*: 57.

Zapadni svijet ogovarao je Hamona da mu je krajnji cilj oženiti sina za Gracijinu kćer. Međutim, Hamon je, isto kao i Gracija, u svakoj prilici davao sve od sebe da pomogne Židovima u opasnosti, bilo izvan Osmanskog Carstva, bilo u samome Carstvu. Njih dvoje prvi put su se sreli u Istanbulu. Djeca im nisu sklopila brak, a oni su postali bliski prijatelji.¹⁹ Vjerojatno ih je ipak povezala predanost spašavanju ugroženih sunarodnjaka.

Pred dolazak u Dubrovnik

Planirajući vođenje poslova iz Istanbula, Gracija je morala razmišljati i o odgovarajućoj trgovačkoj vezi sa Zapadom. Najpogodnija je bila neutralna Dubrovačka Republika, vješt trgovački i politički igrač između Osmanskog Carstva i zapadnih katoličkih zemalja.

Koncem 30-ih i početkom 40-ih godina trgovačka flota male i bogate Republike imala je 132 broda, a potkraj stoljeća 170 brodova, čija je nosivost bila dvostruko veća nego 1540. Godine 1570. dubrovačka je flota bila veća od engleske, a nešto manja od francuske flote. U 16. stoljeću BDP *per capita* Dubrovačke Republike bio je viši od BDP-a svih ostalih područja koja danas čine Republiku Hrvatsku, viši i od BDP-a Francuske, Engleske, zemalja Istočne Europe. Samo su zemlje Apeninskog poluotoka (gledajući sveukupno) imale viši. Tajna visokog dohotka Dubrovnika bila je u drukčijoj strukturi zaposlenosti, različitoj od drugih zemalja. Prema uzorku iz 1500. godine, primjerice, trećina aktivnog dubrovačkog stanovništva bila je angažirana u pomorstvu. Poljoprivrednici su činili "rezervoar" radnih potencijala, koji se koristio za potrebe iskrsele u trgovini, građevinarstvu, pomorstvu. Po V. Stipetiću, "s pravom možemo tvrditi da tadašnji Dubrovnik ne treba uspoređivati s brojnim talijanskim gradovima na zapadnoj obali Jadrana, već mu u sklopu mediteranske povijesti treba odrediti poziciju 'Monaca' - države, koja će u tom povijesnom intervalu ulaziti u sam vrh svjetske moći."²⁰

U odnosu na Osmanlije, Dubrovačka je Republika imala status koji se nije mogao svrstati ni u jednu *šerijat*om propisanu kategoriju. Oko te činjenice lome se koplja današnjih povjesničara. Nikakvo čudo, jer je status Dubrovčana

¹⁹ A. Brooks, *The Woman who Defied Kings*: 233. M. Birnbaum, *Dugo putovanje Gracije Mendes*: 116.

²⁰ Vladimir Stipetić, »Stanovništvo i bruto domaći proizvod Hrvatske (1500-1913) u kontekstu najnovijeg rada Angusa Maddisona.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 41 (2003): 91-156.

zbunjivao i tadašnje osmanske službenike. Osmanski carinici, primjerice, nisu bili načistu treba li dubrovačkim trgovcima naplaćivati 4% carine, koliko plaćaju osmanski podanici nemuslimani, ili 5%, koliko plaćaju stranci. Zbunjivala ih je činjenica da, po sultanovoj odluci, Dubrovčani plaćaju samo 2%, dakle manje i od osmanskih podanika muslimana, koji su plaćali 3%. Pragmatizam Osmanlija, koji su na taj način htjeli privući što više dubrovačkih trgovaca na svoje tlo, vrlo je sličan njihovom pragmatizmu u odnosu na Židove. Naime, Židovi koji nisu bili osmanski podanici, iz bilo koje države dolazili, plaćali su carinsku stopu od 4%, predviđenu za osmanske podanike nemuslimane.²¹

Dubrovačani su bili nadaleko poznati trgovci, vješto su poslovali novcem, bili su izvanredno dobro informirani o zapadnom svijetu, imali su snažnu trgovačku flotu i uhodanu tranzitnu luku. Osmanlije su im zato ostavili slobodu, iako su im nametnuli plaćanje harača. Znali su da im jedino slobodna Republika može donijeti korist. Dubrovčani su bili pod zaštitom Osmanskog Carstva koje ih je u vremenu o kojemu govorimo zbilja štitilo, i to ponajviše od njihovih najvećih neprijatelja i takmaca Mlečana. Dubrovčani su se Zapadu predstavljali kao branitelji kršćanstva, kao nemoćna država u prvom susjedstvu Osmanlija, kojima plaća harač i mora im se pokoravati jer bi je inače uništili. U Dubrovniku su se u više navrata našli vješti židovski liječnici ili Židovi koji su imali velikog utjecaja na sultanovu dvoru. Dubrovčani su ih željeli zadržati. Radilo se o obostranoj koristi. Židovi su imali korist od boravka u neutralnoj Republici. Dubrovčani su nalazili korist u njihovim uslugama. Ali, često se događalo da je te Židove progonila Papinska kurija. Oni su, naime, u pravilu bili konvertiti koji su se u Osmanskom Carstvu ili u Dubrovačkoj Republici vratili svojoj izvornoj vjeri. Svaki put kad je Papinska kurija tražila da odbjegli konvertiti budu prognani iz Dubrovačke Republike, dubrovačke su vlasti uzvraćale prokušanim oružjem: "za te se Židove zalaže sultan kojemu se Republika ne smije suprotstavljati".²² Papinska Država i druge kršćanske zemlje u pravilu

²¹ Vesna Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*. Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2005: 147-148, 151 (godine 1505, 1510, 1517); Bernard Lewis, *Muslimansko otkriće Evrope*. Beograd: Avangard, 2004: 259. Opširnije o osmansko-dubrovačkim specifičnim odnosima: Mladen Glavina, »An overview of the formation and functioning of the institute of capitulations in the Ottoman Empire and the 1604 Dubrovnik capitulation.« *Prilozi za orijentalnu filologiju* 58 (2008): 139-166; V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*, passim; V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*, passim.

²² Vesna Miović, »Jewish Life in Sixteenth-Century Ragusa.« *Hispania Judaica Bulletin* 8 (2011): 115-119.

su popuštale pred takvim argumentom, i to iz prostog razloga. Nije im bilo u interesu da Dubrovačka Republika zapadne u probleme. Republika je i Zapadu trebala upravo takva kakva je bila.

Ukratko, Dubrovčani su stalno balansirali između Istoka i Zapada uvjeravajući ih u nužnost opstanka njihove slobodne republike. Balansiranje je obično bilo uspješno ponajviše zato što nije donosilo korist samo Dubrovčanima.

Svijest o takvoj Dubrovačkoj Republici možemo iščitati i iz molbi koje su Gracija Mendes i njeni dubrovački agenti podastrli dubrovačkoj vladi.²³ Nema sumnje, bilo im je jako stalo do poslovanja preko neutralne dubrovačke luke.

Ali, Dubrovčane ne možemo svrstati među one koji bi objeručke prihvatili svaku Gracijinu ponudu. Oni su “vagali” i promišljali hoće li im veza s njom donijeti više koristi ili štete. Kao što smo već napomenuli, Gracijino bogatstvo htjeli su ugrabiti mnogi vladari kršćanskog sredozemnog svijeta. Šteta za Dubrovčane krila se u eventualnom sukobu Republike s tim vladarima i zbog pružanja pomoći Graciji Mendes i zbog poslovanja s njom. No, prevagnula je svijest da štetu lako mogu neutralizirati i pretvoriti je u svoju korist. U tome su doista imali bogato iskustvo.

Vratimo se nekoliko koraka unatrag. Netko je morao obavijestiti Dubrovčane o Gracijim namjerama dok je još bila na Apeninskom poluotoku. Njihova prva reakcija morala je bila pozitivna. Gracija je upravo zato u Osmansko Carstvo putovala baš preko Dubrovnika.

U Dubrovniku već 1544. nalazimo Izaka Ergasa, koji će nekoliko godina kasnije postati Gracijin agent.²⁴ Možda je ciljano došao u Dubrovnik da “opipa bilo” grada i luke, a potom, na Gracijin znak, načne razgovor s dubrovačkim vlastima. To je jedino što možemo pretpostaviti. Arhivski izvori ne govore apsolutno ništa o prvim pregovorima Dubrovčana s nekim Gracijinim predstavnikom ili o njenu dopisivanju s dubrovačkim vlastima. Ta šutnja nije neobična, jer je baš sve što se ticalo nje i Dubrovnika obavijeno gustim velom tajne. Kad se o Graciji radi, nema zapisanih odluka o pitanjima o kojima se inače uobičajeno raspravljalo na sjednicama tijela dubrovačkih vlasti.²⁵

²³ Vidi priloge 5, 6. i 9.

²⁴ *Lamenta de Intus* (dalje: *Lam. Intus*), serija 51, sv. 89, f. 260 (Državni arhiv u Dubrovniku, dalje: DAD).

²⁵ Riječ je o zapisnicima sa sjednica dubrovačke vlade, to jest Senata (*Acta Consilii Rogatorum*, dalje: *Cons. Rog.*, serija 3, DAD) i o zapisnicima sa sjednica izvršnog tijela vlasti, to jest Maloga vijeća (*Acta Minoris Consilii*, dalje: *Cons. Min.*, serija 5, DAD).

Teško je povjerovati da lovci na Gracijinu imovinu nisu znali, ili u najmanju ruku slutili da je ona, napustivši Apeninski poluotok, prvo otišla u Dubrovnik. Dubrovačke vlasti su se pobrinule da, sve dok je Gracija u Dubrovniku, za to ne bude konkretnih dokaza. I zbog sebe i zbog nje, jako su se potrudile da joj zametnu trag.

Papinska kurija i razni vladari pokušavali su Graciji oduzeti imovinu pod izlikom obrane vjere, pod optužbom da je kripto-Židovka, pod optužbom da se ta nova kršćanka službeno vratila judaizmu. Te optužbe kažnjavane su strašnim kaznama, od kojih je jedna bila lomača. Što se tiče Dubrovnika, u njemu je sigurno bilo utjecajnih pojedinaca iz političkih i crkvenih krugova koji nisu odobravali suradnju dubrovačkih vlasti s kripto-Židovkom u bijegu. Prijetila je opasnost da ju netko od njih prokaže upravo onima od kojih je bježala.

Da su progonitelji pravovremeno otkrili gdje se bjegunka nalazi, Dubrovčani bi se pobrinuli da joj sigurnost ne bude ugrožena niti put u Istanbul spriječen. Međutim, stvari bi se jako pogoršale i na političkom i na poslovnome planu.

U vezi toga dovoljno je spomenuti vapaj papinskog nuncija u Veneciji Ludovica Beccadellija zbog "štete za kršćanstvo ako takvo bogatstvo, stečeno među nama, otiđe u ruke nevjernika". Beccadelli je pisao papi o ženi koja je teško uvrijedila kršćansku vjeru, javno je napustila s namjerom da se na sultanovu tlu vrati židovstvu. A što je najgore, Mlečani je nisu kanili spriječiti, nego su je slobodno pustili (jer su htjeli izbjeći sukob s Osmanskim Carstvom).²⁶

Dodajmo da je Beccadelli, svega tri godine nakon Gracijina boravka u Dubrovniku, imenovan za dubrovačkog nadbiskupa (1555/60). Isto kao i u Veneciji, bio je nezadovoljan statusom Crkve u Dubrovniku i ograničenjima koja su joj postavile dubrovačke vlasti.²⁷

²⁶ A. Brooks, *The Woman who Defied Kings*: 285-286; Brian Pullan, *The Jews of Europe and the Inquisition of Venice 1550-1670*. Oxford: Basil Blackwell, 1983: 179.

²⁷ Iz Beccadellijeva životopisa koji je napisao dominikanac Serafin Marija Cerva u djelu *Sacra Metropolis Ragusina*. Prijepis se čuva u knjižnici Franjevačkog samostana u Dubrovniku (rukopis br. 215, str. 2376-2446). Opširnije o položaju Crkve u Dubrovniku sredinom 16. stoljeća vidi: Relja Seferović, »Bijeli ovratnici na tamnoj halji i položaj klera u Držićevu Dubrovniku.« (referat s Međunarodne konferencije posvećene 500. obljetnici rođenja Marina Držića, Dubrovnik i Siena 2-7. rujna 2008); Relja Seferović, »Dubrovački teolozi o židovskoj zajednici u prvoj polovici 18. stoljeća.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 44 (2006): 142-143.

Beccadellijeva reakcija pokazuje da je Katoličkoj crkvi bilo najviše stalo do blaga Mendesovih. Računala je da će ga zaplijeniti čim uhvati Graciju i optuži je za kripto-judaizam. Vlasti Dubrovačke Republike bile su svjesne toga. Ljutnju Papinske kurije odlučile su neutralizirati na prokušani način, odugovlačenjem, odašiljanjem vijesti koje su izgubile na važnosti.²⁸ U lipnju 1553, oko devet mjeseci poslije Gracijina odlaska iz Dubrovnika, preko svojeg predstavnika u Rimu obavijestile su Papinsku kuriju da su prošle godine stigli “neki Židovi koji su tvrdili da su pokršteni”. Pokazali su bule indulgencije za katekumene. Konvertiti su prikupili 40 dukata i predali ih vikaru. Taj je novac privremeno pohranjen kod njega dok se ne utvrdi jesu li bule pravovaljane. Dubrovački je nadbiskup s vremenom utvrdio da su bule krivotvorene. Vlasti su sada zbunjene jer ne znaju kome bi novac trebao pripasti. Rado bi ga uložile u obnovu gradskih zidina. Zato mole svojeg predstavnika u Rimu da izvidi i hitno javi smiju li tako postupiti.²⁹

Odlomak o pokrštenim Židovima s falsificiranim bulama ovlaš je provučen na kraju pisma. Kao što možemo vidjeti, vlasti su jako kasnile s tom vijesti i nastojale umanjiti njezin značaj gurajući u prvi plan pitanje “što s novcem”. Ni jednom riječju nisu spomenule što je dalje bilo s konvertitima, no sasvim je jasno da su otišli u Osmansko Carstvo. U literaturi o Graciji Mendes često se navodi da je u Dubrovnik doputovala s velikim brojem konvertita koje je htjela spasiti.³⁰ S obzirom da je vijest vrlo pažljivo tempirana i “spakirana”, vjerujemo da se tiče upravo Gracije Mendes i konvertita koje je štitila.

Stiže Gracija

Spisi koje je Gracija Mendes dala registrirati u dubrovačkom Notarijatu pokazuju da je u drugoj polovini rujna boravila u Dubrovniku. Kako je dočekana? Gdje je stanovala? Tko se s njom sastajao i pregovarao? Jesu li je častili kao druge uglednike?

²⁸ V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istambulu*: 137-138.

²⁹ *V'dovete raccordar qualmente l'anno prossimo passato comparsero in questa città alcuni hebrei secondo dicevano fatti christiani quali presentorno alcune bulle con indulgentia concessa per li catecumini costoro raccolsero in circa 40 ducati quali furno depositati nelle mani de vecario e lo Monsignor Arciveschovo in processo di tempo se dappoi cognosciuto dette bulle esser state false e essendo false oratores carent impetratis. Rimanendo ora detti denari in deposito nelle mani del vecario ne possendose saper a chi si habbino restituire vogliamo supplicati dove ne parera per convertire detti denari in adiuto della fabbrica delle mura della città nostra, quale concerne lo publico beneficio e tale conversione vederette fare quanto piu presto e ce le mandarete. (Lettere di Levante, dalje: *Let. Lev*, serija 27.1, sv. 25, f. 123v-124, DAD).*

³⁰ J. Tadić, *Jevreji u Dubrovniku do polovine XVII stoljeća*. Sarajevo: La Benevolencia, 1937: 318; A. Brooks, *The Woman who Defied Kings*: 248.

Kada je i kojim putem otišla iz Dubrovnika? Kao što je već rečeno, odgovori na ta pitanja trebali bi stajati u zapisnicima Senata i Maloga Vijeća, no nema ih.³¹

Jasno, Graciji Mendes nije priređen velebn doček u Dubrovniku. Vlasti su se sigurno pobrinule da uplovljavanje njena broda u dubrovačke vode prođe nezapaženo. Vjerojatno je odmah odvedena u kuću u kojoj će stanovati.

U Dubrovniku su Židovi stanovali unutar gradskih zidina od 30-ih godina 16. stoljeća.³² Godine 1546. dubrovačke su vlasti donijele odredbu o uspostavi geta, no Židovi su i dalje živjeli u raznim dijelovima Grada. Za život izvan geta najčešće su im trebale posebne dozvole Maloga vijeća ili Senata. Slavni pjesnik Didak Pir, koji je u Dubrovniku živio od 1558. do smrti 1599, stanovao je u unajmljenoj kući na morskoj obali. Pred kraj života preselio se u geto.³³ Reina Benveniste³⁴ s obitelji je 1565. došla u Dubrovnik. Stigla je iz Ferrare i, premda se to izričito ne spominje, sigurno je imala namjeru ići u Osmansko Carstvo. Dana 30. travnja 1565. Malo vijeće joj je izdalo dozvolu da stanuje izvan geta “jer je u krvnom srodstvu s Gracijom Nasi” (Gracijino ime u Osmanskom Carstvu).³⁵ Dubrovačke su vlasti 1580. godine dopustile konzulu Židovske općine Samuelu Ergasu da s obitelji živi izvan geta.³⁶ Kada je ostario i više nije mogao obilaziti pacijente, dubrovački kirurg Abraham primao ih je u prostoru u vlasništvu države, koji se nalazio odmah ispred geta. Prostor su mu 1581. iznajmile dubrovačke vlasti. Godinu dana kasnije, udovoljile su njegovoj molbi i oslobodile ga plaćanja najma.³⁷ Rabin Solomon Oeff (Ohev) pet je godina (1583/8) stanovao u kući u ulici Prijeko.³⁸

³¹ Šteta je što zapisnici s tajnih sjednica Senata iz 16. stoljeća nisu sačuvani. Lako je moguće da bismo tu naišli na kakav konkretan podatak. Čvrsta je pretpostavka da su, ulaskom francuske vojske u Dubrovnik (1806), zapisnike s tajnih sjednica Senata uništile same dubrovačke vlasti. Sačuvano je samo nekoliko svezaka koji ne pokrivaju vrijeme Gracijina boravka u Dubrovniku (*Secreta Rogatorum*, serija 4, DAD).

³² *Lam. Intus*, sv. 88, 220v-221v.

³³ Đuro Körbler, »Život i rad humanista Didaka Pira Portugalca, napose u Dubrovniku.« *Rad JAZU* 216 (1917): 306; J. Tadić, *Jevreji u Dubrovniku*: 306.

³⁴ Reina Benveniste, osoba koja je nosila ime i prezime Gracijine kćeri, najvjerojatnije je bila Gracijina rođakinja kršćanskog imena Marchesa Enriques. Vidi: Herman Prins Salomon and Aron de Leone Leoni, »Mendes, Benveniste, De Luna, Micas, Nasci: The State of the Art (1532-1558).« *The Jewish Quarterly Review* 3-4 (1998): 169-174; V. Miović, »Jewish Life in Sixteenth-Century Ragusa.«: 122.

³⁵ *Captum fuit de concedendo D. Renae Benvenisti hebraeae et eius familiae, quae ex Ferraria ventura est Rhagusium, ut hic in civitate nostra, extra Ghetum Hebraeorum possit conducere unam domum et tam habitare cum dicta eius familia, donec Rhagusii demorabitur, quia D. Rena affinis seu consanguinea est Donae Gratiae Nassiae* (*Cons. Min.* sv. 47, f. 200v).

³⁶ *Cons. Rog.* sv. 65, f. 223-223v. Samuel je bio brat Gracijina dubrovačkog agenta Izaka Ergasa (J. Tadić, *Jevreji u Dubrovniku*: 157).

³⁷ *Cons. Rog.* sv. 67, f. 44v-45.

³⁸ J. Tadić, *Jevreji u Dubrovniku*: 87.

Arhivski izvori pokazuju da je, osim osoba zvučnog imena, i mnogo drugih Židova stanovalo izvan geta.³⁹

Navedeni podaci dokazuju da su Židovi u Dubrovniku stalno stanovali izvan geta. Naveli smo ih i kao dokaz da je vlada vrlo često raspravljala o mjestu stanovanja Židova, a donesene odluke su zapisivane u zapisnike sa sjednica. No, nigdje nije spomenuta kuća u kojoj je stanovala Gracija Mendes.

Do razornog potresa 1667, u neposrednoj blizini Kneževa dvora (na današnjoj poljani Marina Držića) nalazila se jedna od najljepših palača u Gradu, poznata pod nazivom "Hercegovina".⁴⁰ U njoj su stanovali najugledniji gosti dubrovačke vlade, naprimjer, poslanik sultana Murata II. (1431) i austrijski nadvojvoda Friedrich V. (1436).⁴¹ Od sredine 16. stoljeća tamo su obično boravili ugledni osmanski gosti.⁴² "Hercegovina" se nalazila na prometnom mjestu i zato mislimo da Gracija Mendes nije u njoj stanovala. Vjerujemo da su je vlasti smjestile u za nju prikladnu udobnu kuću na sigurnu i skrovitu položaju unutar gradskih zidina. Nije teško zamisliti vojnike kako je diskretno čuvaju.

Za boravka u Dubrovniku, Gracija Mendes je obavila prve poslovne pregovore s vlastima. Predala im je službenu molbu ponudivši uvjete poslovanja,⁴³ ali nije si mogla priuštiti da konačnu odluku dočeka u Dubrovniku. Otišla je bez čvrstog poslovnog dogovora. Zašto su dubrovačke vlasti otezale s donošenjem odluke? Mora biti da su se kolebale oko isplativosti posla. Također, lako je moguće da zbog Zapada nisu htjele da posao s Gracijom Mendes započne prebrzo nakon njena bijega.

³⁹ Naprimjer, početkom 70-ih godina 16. stoljeća, u ulici Prijeko su stanovali David Passo (trostruki špijun, za Osmanlije, Veneciju i Španjolsku), Solomon Trigo i Jakob Flores (J. Tadić, *Jevreji u Dubrovniku*: 82). Godine 1573. vlasti su dopustile Solomonu Jahja da stanuje gdje mu se sviđa (*Cons. Min.* sv. 51, f. 175v). Sedamdesetih godina 16. stoljeća veći broj Židova stanovao je u jednoj ili dvije ulice u južnom dijelu grada (geto se nalazio u sjevernom dijelu). Moše sin Amara spominje Zvijezdićevu ulicu "u kojoj žive Židovi" (*Lam. Intus*, sv. 110, f. 142v). U to vrijeme često se spominje kuća plemićke obitelji Gozze "u kojoj žive Židovi". Nije poznato je li se ta kuća nalazila u Zvijezdićevoj ulici. Ako nije, onda je sigurno bila u neposrednoj blizini (*Lam. Intus*, sv. 109, f. 229v; J. Tadić, *Jevreji u Dubrovniku*: 82; Vesna Miović, *The Jewish Ghetto in the Dubrovnik Republic (1546-1808)*. Zagreb - Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2005: 29).

⁴⁰ Opširnije o toj palači: Nada Grujić i Danko Zelić, »Palača vojvode Sandalja Hranića u Dubrovniku.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 48 (2010): 47-132.

⁴¹ *Cons. Min.* sv. 7, f. 77v-78, 96v; *Cons. Rog.* sv. 5, f. 23v.

⁴² V. Miović, *Mudrost na razmeđu: zgrade iz vremena Dubrovačke Republike i Osmanskog Carstva*. Dubrovnik: Kartolina, udruga za promicanje multikulturalnih vrijednosti, 2011: 70-71.

⁴³ Gracijine molbe nema u arhivskim izvorima. Za nju posredno doznajemo iz molbe koju su njeni agenti 22. studenoga 1552. predali dubrovačkim vlastima (prilog 5).

Nije poznato kojim je putem Gracija Mendes putovala od Dubrovnika do Istanbula. Postoje pretpostavke da joj je izbor bila *Via Egnatia* (Drač-Istanbul) ili možda ruta dubrovačkih poklisara. Ali, oba ta puta bila su krajnje naporna. Samo se jednim dijelom njima moglo proći kočijom. Ostale dionice, naročito početne, putnici su svladavali na konju ili čak pješice. Postoji i pretpostavka da je Gracija dio puta preplovila, to jest da je po *Via Egnatia* išla do Soluna, a otamo brodom do Istanbula, ploveći tik uz obalu. Pretpostavka se temelji na tvrdnji da je plovidba brodom bila opasna zbog gusara.⁴⁴ Međutim, oni u vrijeme Gracijina putovanja nisu bili osobito aktivni.⁴⁵ Dakle, lako je moguće da je Gracija cijeli put od Dubrovnika do Istanbula preplovila brodom, prijevoznim sredstvom znatno udobnijim od konja i kočija.

Četiri notarska spisa sastavljena 20. rujna 1552. "u domu sjajne gospođe Beatrice de Luna u Dubrovniku"

Gracija Mendes sastavila je četiri dokumenta i registrirala ih u dubrovačkom Notarijatu u Kneževom dvoru. Nije osobno otišla u Notarijat, već je notar došao k njoj da se izbjegne njeno pojavljivanje u javnosti.

Dokumenti su sastavljeni u njenu domu, u nazočnosti dva svjedoka. Jedan je bio plemić Ivan Marinov Gozze, sudac za građanske parnice. Zbog te funkcije, vrijednost njegove uloge svjedoka bila je vrlo visoka.⁴⁶ Drugi svjedok bio je notar Nikola Paskov.

Četiri notarska spisa pohranjena su u *Diversa Notariae*, 26. arhivskoj seriji Državnog arhiva u Dubrovniku. Sastavljeni su 20. rujna 1552. Sve osobe koje se u njima spominju navedene su pod kršćanskim imenima. Gracija Mendes se spominje kao Beatrice de Luna, Portugalka, udovica Francisca Mendesa.⁴⁷

⁴⁴ C. Roth, *The House of Nasi; Doña Gracia*: 86; M. Birnbaum, *Dugo putovanje Gracije Mendes*: 111; V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 39-48; A. Brooks, *The Woman who Defied Kings*: 312.

⁴⁵ Fernand Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.* (drugi svezak). Zagreb: Antibarbarus, 1998: 233-236.

⁴⁶ Vlastelin Ivan Marinov Gozze naveden je na kraju svih ugovora kao svjedok. Ističući njegov službeni status suca građanskih parnica, notar se držao drevnog pravila po kojem su suci "imali takve ovlasti da je bilo dovoljno da samo jedan od njih potvrdi pravovaljanost zapisa, što inače potvrđuje mnogo svjedoka, a u ovom slučaju samo jedan sudac sve ovjerava svojim potpisom" (Serafin Marija Cerva, *Prolegomena in Sacram metropolim Ragusinam. Editio princeps*, prir. Relja Seferović. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2008: 312).

⁴⁷ I nakon odlaska iz Dubrovnika Gracija Mendes se spominje pod kršćanskim imenom Beatrice de Luna sve do 1562. godine: *Cons. Rog.* sv. 51, f. 124, 125v-126 (godina 1552); sv. 52, f. 154v, 155 (1554); sv. 53, f. 34 (1555); sv. 56, f. 110v (1562). *Cons. Min.* sv. 45, f. 115 (godina 1558).

Njena kći Reina se navodi kao Ana, a nećakinja Gracija (Gracia *La Chica*) kao Beatrice Mendes.

Beatrice de Luna nastupa kao skrbnica i upraviteljica dobara svoje punoljetne kćeri Ane, koja je s njom u Dubrovniku, i nećakinje Beatrice Mendes. Ovim dokumentima raskida sve poslovne veze s pet pravnih zastupnika (agenata; faktora; tal. *fattori*), koji su za nju obavljali novčarske poslove, uglavnom naplate dugova.

Poput same Gracije i njene obitelji, i agenti su bili kripto-Židovi. Zbog veza s Gracijom koja je uspjela uteći s blagom, prijetila im je vrlo ozbiljna opasnost od inkvizicije. Dokumenti su jamačno i sastavljeni zbog sigurnosti agenata nakon Gracijina odlaska u Osmansko Carstvo.

Riječ je o sljedećim osobama:

1. Tommaso Gomes, rođak Gracijina pokojnog supruga, koji je od 1545. godine upravljao novčarskim poslovima obitelji Mendes “u Veneciji, Ferrari i mnogim drugim talijanskim gradovima, u Lyonu i brojnim drugim krajevima i mjestima”⁴⁸ (prilog 1).

2. i 3. Guillaume (zapisan kao Guillermo) Fernandes i João Miques (zapisan kao Juan Mecas) zajedno su navedeni u jednom dokumentu. Pokojni Gracijin djever Diogo Mendes oporučno ih je zadužio da zajedno s Gracijom upravljaju polovinom imovine koju je ostavio kćeri Graciji *La Chici*. Kao glavna upraviteljica tih dobara, Gracija je bila nadređena Fernandesu i Miquesu. Dakle, ona u ovom dokumentu nastupa kao skrbnica i upraviteljica dobara nećakinje Gracije *La Chice* (Beatrice Mendes).

Godine 1550. u Ferrari, Gracijina sestra Brianda pismeno je zajamčila da neće uznemiravati ni Graciju ni Fernandesa ni Miquesa.⁴⁹ Ipak, ovaj notarski spis vjerojatno je sastavljen kao dodatna zaštita od Briande.

João Miques (Micas, Miycas, Miquez) je rođak Gracije Mendes, kojega je kao dječaka odvela sa sobom u Antwerpen. On je 1554. doselio u Osmansko Carstvo, u Istanbul, i iste se godine oženio Gracijinom kćeri Reinom.⁵⁰ U Carstvu je bio poznat kao Jozef Nasi, osoba vrlo cijenjena na Porti: bio je

⁴⁸ Kad je riječ o obitelji Gracije Mendes, znatno češće od Tommasa Gomesa spominje se njegov brat Agostino Enriques. On je također bio pouzdanik i agent Mendesovih (C. Roth, *The House of Nasi; Doña Gracia*: 41; M. Birnbaum, *Dugo putovanje Gracije Mendes*: 63-64; L. Garshowitz, »Gracia Mendes: Power, Influence and Intrigue.«: 99).

⁴⁹ A. Brooks, *The Woman who Defied Kings*: 257.

⁵⁰ Jozefov brat Samuel oženio se Briandinom kćeri Gracijom *La Chicom* 1557. godine u Ferrari.

savjetnik i miljenik sultana Sulejmana Veličanstvenog, a potom i Sulejmanova sina, sultana Selima II. Čim je stupio na vlast (1566), Selim II. je Nasija proglasio “vojvodom Naxosa”. Na tom je položaju bio do smrti 1579.⁵¹

Guillaume Fernandes dugo je radio za Kuću Mendes. Uz Jozefa Nasija i Duarte Gomesa, Fernandes je bio jedan od najpouzdanijih Gracijih savjetnika i pomoćnika.⁵²

João Miques i Guillaume Fernandes obavljali su novčarske poslove “u okolici Antwerpena, ...u Brabantskom vojvodstvu, u Lyonu, Francuskoj, Italiji, Španjolskoj i brojnim drugim krajevima.” Također, Guillaume Fernandes bio je agent i samog Miquesa, te je i za njega naplaćivao dugove (prilog 2).

4. Christopher Manuel (zapisan kao Cristofor Emanuelis), koji je vrlo predano radio za Graciju Mendes. Dok je živjela u Ferrari, najvjerojatnije je bio voditelj njena kućanstva.⁵³ Novčarske poslove obavljao je “u Veneciji, Ferrari, Lyonu, Dubrovniku i brojnim drugim mjestima i krajevima” (prilog 3).

5. Lope de Probenza/ Provincia⁵⁴ (zapisan kao Lopez de Provera), koji je od 1543. godine obavljao novčarske poslove “kako u talijanskim, tako i u španjolskim i njemačkim krajevima” (prilog 4).

Gracijin posao s Dubrovčanima

Gracija Mendes i njeni dubrovački agenti Izak Ergas i Abner Alfarin čekali su oko dva mjeseca na konačnu odluku dubrovačke vlade. Dana 22. studenog 1552. agenti su podnijeli novu molbu. Zamolili su vladu da donese odluku u skladu s prvom molbom koju je podnijela Gracija Mendes. Njena roba je stajala u skladištima luka Istoka i Zapada. Trgovanje nije moglo započeti prije nego dubrovačke vlasti kažu “da”. Da ih privole, agenti su istaknuli da se predložene stope tranzitne carine u budućnosti mogu mijenjati. Zatim su iznova nabrojali carinske stope koje je predložila Gracija: za balu tkanina i bilo koje druge robe dopremljene iz Italije 1 dukat, za robu dopremljenu s Istoka 1% vrijednosti te robe. Za svilu i crljenac Gracija će plaćati više: 4 ¼ dukata za sanduk svilene tkanine, za balu crljenca 2 dukata. Posebno su spomenute i kozje kože (s Istoka). Za balu kozjih koža Gracija će plaćati 1 dukat.

⁵¹ M. G. Muzzarelli, »Beatrice de Luna, vedova Mendes, alias donna Graci Nasi: un'ebrea influente«: 114. Opširnije o Jozefu Nasiju: C. Roth, *The House of Nasi; The Duke of Naxos*, passim.

⁵² A. Brooks, *The Woman who Defied Kings*: 182, 192.

⁵³ A. Brooks, *The Woman who Defied Kings*: 195, 241.

⁵⁴ C. Roth, *The House of Nasi; Doña Gracia*: 37.

Gracija će u zgradi Carinarnice dobiti poseban prostor za skladištenje robe, za koji će plaćati najam. Bude li tijekom tog vremena koristila neku drugu tranzitnu luku, Dubrovčanima će, što je sama ponudila, platiti 500 dukata.⁵⁵ Agenti jamče da će učiniti sve da u dubrovačku luku usmjere što više židovskih trgovaca (prilog 5).

Vlasti su pristale. Već petnaestak dana kasnije dubrovačka carinarnica primila je iznos od 500 dukata jamstva za plaćanje carine s počekom od šest mjeseci.⁵⁶

Sljedeći sačuvani spis koji se tiče Gracije Mendes datiran je 9. studenoga 1554. godine. Gracije se tada obratila dubrovačkim vlastima tražeći dodatno jamstvo za sigurnost prolaza njene trgovačke robe i za sigurnost njenih poslovnih suradnika. Ne bude li tranzit preko Dubrovnika siguran, ona će robu preusmjeriti na neku drugu luku.⁵⁷ Iz njenih se riječi vidi da je bila ozbiljno zabrinuta. Možda su iz Italije upozorili da njenim poslovima prijeti opasnost (prilog 6).

To je jedino dosad pronađeno Gracijino pismo Dubrovčanima. Preciznije rečeno, riječ je o jedinomu registriranom Gracijinom pismu. Jer, ona se redovito dopisivala s dubrovačkim vlastima, a pisma su nosili njeni dubrovački agenti ili dubrovački poklisari harača.⁵⁸ Očito, dubrovački poklisari harača bili su česti gosti u Gracijinu blistavom dvorcu Belvedere na Bosporu.⁵⁹ Tamo su se imali prilike bolje upoznati i s Jozefom Nasijem, tada suprugom Gracijine kćeri Reine.

Spomenuto pismo dosad se smatralo jedinim pisanim dokazom Gracijina boravka u Dubrovniku. Gracija ga je napisala 1554. i u njemu Dubrovčanima zahvalila na gostoprimstvu koje su joj pružili “prošle godine”. Po tome bi se

⁵⁵ Riječ je bila o zlatnim dukatima (*Cons. Rog.* sv. 51, f. 126v).

⁵⁶ *Cons. Rog.* sv. 51, f. 126v.

⁵⁷ *Prima pars est de dando et concedendo salvum conductum D.e Beatrici de Luna iuxta formam sue supplicationis lectae in presenti Consilio et si prima capietur, postea dicitur per quantum temporis et quibus personis dictus salvus conductus sit dandus. (30:7)*

Prima pars est de concedendo dictum salvum conductum per spacium quinque annorum proxime futurorum. (23:14)

Prima pars est de concedendo eundem salvum conductum ultra mercimonia dictae D. Beatricis etiam mercimoniis familiae sue. (30:7) (J. Tadić, *Jevreji u Dubrovniku*: 430. *Cons. Rog.* sv. 52, f. 154v-155).

⁵⁸ *Let. Lev.* sv. 26, f. 16-17, 215v; sv. 28, f. 252v; sv. 29, f. 30, 31v.

⁵⁹ O Gracijinu ugledu i poslovima u Osmanskom Carstvu, uz navedenu literaturu, vidi i: Mark Alan Epstein, *The Ottoman Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*. Freiburg: Klaus Schwarz Verlag, 1980; M. Rozen, *A History of the Jewish Community in Istanbul*.

reklo da je u Dubrovniku bila 1553, a ne 1552. Najvjerojatnije se radi o greški koju je učinio pisar prepisujući tekst pisma u zapisnik sa sjednica Senata.⁶⁰

Dubrovčanima su se u nekoliko navrata javljali Židovi koji su tražili carinske povlastice kakve ima Gracija Mendes ili njeni agenti. Početkom 1556. godine Isaija Benaser imao je namjeru u dubrovačkoj luci iskrcati polovicu robe iz Aleksandrije ako mu vlasti dopuste da plati istu tranzitnu carinu koju plaća Gracija. Bude li nešto od te robe prodao u Dubrovniku, spreman je platiti uobičajenu carinu. Iskrcavanjem robe u Dubrovniku stekao bi pravo na ukrcavanje osmanske robe za koju bi platio uobičajenu carinu od 1%. Senatori su jednoglasno prihvatili njegovu molbu.⁶¹

Godine 1564. grupa židovskih trgovaca obratila se vlastima preko poklisara harača u Istanbulu. Htjeli su poslovati preko dubrovačke luke, htjeli su povlastice koje uživaju Gracijini agenti, ali nije im se sviđala ideja do posluju posredstvom tih agenata. Vlasti su odvratile da od Gracijinih agenata imaju vrlo veliku korist. Ako su i ti židovski trgovci spremni donijeti značajniju korist dubrovačkoj luci, i oni će dobiti odgovarajuće povlastice.⁶² Po svemu sudeći, židovski trgovci se više nisu javili.

⁶⁰ J. Tadić, *Jevreji u Dubrovniku*: 430, 431; *Cons. Rog.* sv. 52, f. 155. Vidi prilog 6.

⁶¹ *Prima pars est de acceptando supplicationem Benaser hebrei lectam in presenti consilio et D. Dohanieri debeant eum tractare in solutione dohana iuxta formam suae supplicationis lectae in presenti consilio; omnes.*

Molto Magnifici Signori Esai Benaser hebreo havendo desiderio scaricare nella citta delle Signorie Vostre la mita del carico di questa nave Santa alla Roma, che sono robbe di Alessandria supplica al tribunale di Vostre Signorie Excellentissime le vogliono fare gratia che paghi et transito sicome e la parte della Signora Beatrice e se alcuna cossa vendera, si paghera sicome e l'ordinario del daccio, e perche sera bisogno per destinare la nave, ponere altre robbe delli turchi al modo le Signorie Vostre non li farano pagare altro dacio perche se recarecarano in nave un altra volta dichiarando et transito a raggioni di una per cento. E Nostro Signori Iddio le felicitati et conservi (Cons. Rog. sv. 53, f. 166v).

⁶² *...A quanto ci scrivete in materia degli Hebrei, li quali costi vi hanno ricercato, che à nome loro ci debbate pregare, che gli vogliamo trattare nel modo, che facciamo gli agenti della Signora Beatrice, dicendo ch'hanno intentione di darci alcun utile, ma che tutti non si contentano che le robbe, et merci loro passino per le mani di detti agenti, alli quali Hebrei, voi à nome nostro risponderete, dicendo, che quando per la sinagoga loro ci vogliono sporger alcun buon partito, obligandosi di certo, et con promissione di voler far passar di qui tutte le robbe loro, noi non mancaremo similmente ad essi dar ogni aiuto, et favore, et procuraremo che non solamente siano accomodati delli navigli di ducento carra, ma delle nostre navi, accio le robbe, et merci loro siano à buon salvamento condotte di qui in Ancona et di Ancona à Ragusa che sol questo potra loro importare di sicurtà un sei per cento onde per questa cagione potranno ben sporgerci alcun buon partito, et che se noi facciamo alcun piacere alli agenti della detta Signora si habbiamo la causa, perche ogni anno ci da utilità grande, et li sui agenti non mandano altrove le robbe, che nella città*

Sama Gracija Mendes zalagala se da židovski trgovci dobiju povlastice u Dubrovniku. O tome svjedoči odgovor dubrovačkih vlasti od 2. listopada 1562. na njeno pismo datirano 25. kolovoza iste godine. Dubrovčani su odvrtili da će o trgovcima koje im je preporučila voditi istu brigu kakvu vode o njoj i njenom agentu Izaku. Ona neka ništa ne brine, samo neka održi obećanje i trgovce uputi da posluju preko dubrovačke luke (prilog 9).

Poslovni ugovor između Gracije Mendes i Dubrovčana obnavljan je redovito, svakih pet godina. Sklopljen u studenom 1552, obnovljen je kratkom odlukom Senata od 7. kolovoza 1557.⁶³ Drugi i zadnji put obnovljen je 9. srpnja 1562.⁶⁴

Godine 1562. registrirana je Gracijina molba za obnovu ugovora⁶⁵ (prilog 8). Iz nje doznajemo da je jamstvo za šestomjesečnu odgodu plaćanja carine iznosilo 500 dukata za cijelih pet godina. Gracija je zamolila Dubrovčane da ih preuzmu u Istanbulu od nje osobno ili od Jozefa Nasija. Novac su inače predavali Gracijini agenti Abner Alfarin i Izak Ergas. Ali, Gracija je 1562. za novog agenta u Dubrovniku imenovala Izaka Ergasa Abenasa. On, iz nepoznatih razloga, nije mogao odigrati posredničku ulogu u primopredaji novca.⁶⁶

Dubrovački poklisari svake su godine sultanu nosili 12.500 zlatnika harača. Obično bi se u Istanbulu zadržali oko godinu dana jer su obavljali diplomatske i konzularne poslove. Raspolagali su skromnim iznosom novca jer su vlasti

*nostra, però se li detti Hebrei ci voranno anchor essi sporger alcun partito ragionevole, con promissione di mandar tutte le lor robbe per Raugia, non solamente li trattaremo bene come facciamo gli agenti di detta Signora ma anchor assai meglio, perche ordinaremo à tutte le nostre navi, che passano per Ancona che si debbano acostar qui, nelle quali potranno sempre accomodar le robbe loro, et saranno sicuri che non incorreranno nelle mani di corsari sicche intesa la mente, et opinione di detti Hebrei sopra questo fatto, ci darete particolar aviso del tutto (iz pisma dubrovačkih vlasti poklisarima harača Marinu Cervi i Nikoli Pozzi, 4. srpnja 1564; *Let. Lev.* sv. 29, f. 185v-186).*

⁶³ *Prima pars est de prorogando Dominae Beatrice de Luna beneficium pro computo dohanae sibi concessum de anno 1552 de mense novembris ob 22 ad alios quinque annos proximi secuturos, completo primo quinquennio cum pactis et conditionibus contentis in prima sua supplicatione (Cons. Rog. sv. 54, f. 39v).*

⁶⁴ *Prima pars est de acceptando supplicationem D. Beatricis Luna lectam in presenti consilio (Cons. Rog. sv. 56, f. 100).*

⁶⁵ *Cons. Rog. sv. 56, f. 110-110v.*

⁶⁶ Inače, taj su novac katkad uzimali dubrovački poklisari harača: *Scrivete che la Signora Beatrice vorebbe esser ragguagliata di quello che noi dimandiamo, circa lo pagamento della Dohana, voi li potete risponder, che li nostri nobili, e cittadini non havendo denari alle mani per pagar la Dohana, convien che daghino la plegaria over il pegno, e che sua Signoria provedi, se facci lo medemo, e che dal conto nostro mai si mancara fare alli sua ministri ogni piacere, e cortesia possibile (iz pisma dubrovačkih vlasti poklisaru u Istanbulu Šimunu Benessi, 4. ožujka 1562; *Let. Lev.* sv. 28, f. 252v; J. Tadić, *Jevreji u Dubrovniku*: 325).*

znale da u slučaju potrebe mogu računati na istanbulske Židove. U dogovoru s dubrovačkim vlastima, oni su poklisarima u više navrata pozajmljivali novac, a dug naplaćivali putem mjenica, najčešće u Dubrovniku. Početkom 17. stoljeća poklisarima su pomagali Mattatia ben Castiel, liječnik Daniel Abeatar i njegov sin Samuel.⁶⁷ Prije njih, 1555,⁶⁸ 1557. (prilog 7), 1559. i 1560. godine, novac im je pozajmljivala Gracija Mendes, a dugove su naplaćivali Ergas i Alfarin.⁶⁹

Abner Alfarin, Izak Ergas, Izak Ergas Abenazzo

Gracijini agenti Izak Egas i Abner Alfarin sigurno su od početka živjeli izvan geta. Ne znamo gdje su točno stanovali do 1557. Te su godine unajmili stambeni prostor u kući ispred geta, bez prava korištenja poslovnog prostora u prizemlju. Gledajući s glavne gradske ulice Place, to je druga kuća na lijevoj strani današnje Žudioske ulice.⁷⁰

I Ergas i Alfarin živjeli su sa svojim obiteljima. Ne znamo kako se zvala Ergasova supruga i jesu li imali djece. U Dubrovniku su živjela i njegova braća Samuel i Abraham.⁷¹

Supruga Abnera Alfarina zvala se Orseta.⁷² Ni za njih ne znamo jesu li imali djece. Abner Alfarin poznat je kao prvi dubrovački Židov koji je u vlasništvu imao cijeli jedan brod.⁷³ Zadnji se put spominje 1561, i to kao konzul dubrovačke židovske zajednice.⁷⁴

⁶⁷ V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 183.

⁶⁸ *Havette incluse nelle presenti lettere di pigliare dalla Signora Beatrice o sua agenti la summa di ducati zechini 500 quali prenderete dandone poi della ricevuta aviso e questi a conto delli doni e spese suprascite* (iz pisma dubrovačkih vlasti poklisarima u Istanbulu Martolici Cabogi i Šimunu Benessi, 5. listopada 1555; *Let. Lev.* sv. 26, f. 17).

⁶⁹ J. Tadić, *Jevreji u Dubrovniku*: 323-324; Moises Orfali, »Doña Gracia Mendes and the Ragusan Republic; The Successful use of Economic Institutions in 16th-Century Commerce.«, u: *The Mediterranean and the Jews; Society, Culture and Economy in Early Modern Times*, ur. Elliott Horowitz i Moises Orfali. Ramat-Gan: Bar-Ilan University Press, 2002: 194-195.

⁷⁰ V. Miović, *The Jewish Ghetto in the Dubrovnik Republic*: 14-15, 29, 33.

⁷¹ J. Tadić, *Jevreji u Dubrovniku*: 157. Otac Izaka, Samuela i Abrahama Ergasa zvao se Solomon (*Lam. Intus.* sv. 113, f. 116v; *Cons. Min.* sv. 50, f. 54v).

⁷² *Criminalia*, serija 16, sv. 16, f. 26v (DAD).

⁷³ Mnogo su se češće javljali vlasnici dijelova, karata, u više brodova. Time su umanjivali rizik gubitka uloga. Za razliku od njih, Alfarin je u vlasništvu imao cijeli brod, koji je 1559. godine prodao nekom dubrovačkom plemiću (J. Tadić, *Jevreji u Dubrovniku*: 226).

⁷⁴ *Criminalia*, sv. 16, f. 26v.

Izak Ergas je također bio konzul židovske zajednice. Židovi su ga dva puta postavili na taj položaj. Prvi put prije Alfarina⁷⁵ i zatim nakon Alfarinove smrti. Bilo je to vrijeme kad ni Gracija Mendes više nije bila živa.⁷⁶ Izak Ergas zadržao je ugled među dubrovačkim Židovima, a uvažavale su ga i dubrovačke vlasti. Godine 1572. smjestile su ga u istu "klasu" zajedno s poznatim pjesnikom Didakom Pirom, uglednim dubrovačkim kirurgom Abrahamom, njegovim sinom i zetom. Naime, Malo je vijeće donijelo odluku da njih petorica smiju izlaziti na ulicu bez crvenog ili žutog šešira.⁷⁷ Izak Ergas zadnji se put spominje 1583. godine.⁷⁸

U molbi za produživanje ugovora iz 1562. godine Gracija je navela da, umjesto svojih dotadašnjih agenata u Dubrovniku Abnera Alfarina i Izaka Ergasa, imenuje novog agenta Izaka Ergasa Abenasa. Po načinu njena izlaganja reklo bi se da su Izak Ergas i Izak Ergas Abenaso dvije osobe. Arhivski izvori, međutim, daju naslutiti da se najvjerojatnije radi o jednoj osobi.⁷⁹ S druge strane pak, zaista je čudno da Izak Ergas, koji se u Dubrovniku prvi put javlja 1544, tek 60-ih godina dobiva nadimak Benaso (Benazo), Abenaso (Abenazo), Benason.⁸⁰

Računajući od smrti supruga Fernanda (1535), Gracija Mendes je sedamnaest godina mijenjala mjesta boravka, skrivala se, bježala, čuvala obiteljsko bogatstvo. Jednako dugo je živjela u miru, koji je pronašla u Istanbulu. Umrla je u prvim mjesecima 1569, u dobi od 60-tak godina.

Trgovačka roba obitelji Mendes-Nasi prestala je dolaziti u Dubrovnik. Ugasila se svaka poslovna veza s Dubrovačkom Republikom. O tome dodatno svjedoči i sukob između Dubrovčana i Jozefa Nasija koji je izbio samo godinu i po nakon Gracijine smrti. Dubrovčani su početkom 1571. osudili na smrt Židova koji se predstavljao kao Benvenisti Nasi. Osuđen je jer je ubio Židova Menahema Maraza. Benvenisti Nasi bio je rođak Jozefa Nasija. Jozef je poduzeo sve što je mogao da

⁷⁵ *Criminalia*, sv. 16, f. 40 (godina 1566); *Lam. Intus.* sv. 107, f. 153 (1566).

⁷⁶ *Lam. Intus.* sv. 109, f. 362, 362v (godina 1571); sv. 110, f. 20v (1572).

⁷⁷ *Captum fuit de indulgendo Abrame Chirurgo et eius filio, et genero, nec non Didaco Doctori, et Isaco Ergas hebreis incolis huius civitatis ut possint palam in publicum ire, stare et negociare sine birettis croceis, seu rubeis...* (*Cons. Min.* sv. 51, f. 15v). Dubrovačka je vlada u nekoliko navrata donosila odluke da Židovi moraju nositi posebni znak, uvijek u vrijeme kad ih je mnogo živjelo izvan geta. Treba naglasiti da su te odluke vrlo brzo padale u zaborav (V. Miović, *The Jewish Ghetto in the Dubrovnik Republic*: 29-31).

⁷⁸ *Diversi e Possesso de Criminali*, serija 37, sv. 5, f. 13 (DAD).

⁷⁹ *Lam. Intus.*, sv. 109, f. 362v; sv. 110, f. 20v (u kolovozu 1571. godine kao konzul židovske općine navodi se Izak Ergas. Šest mjeseci kasnije kao konzul spominje se Izak Ergas Abenaso).

⁸⁰ *Lam. Intus.* sv. 110, 20v; sv. 111, f. 112v; *Cons. Min.* sv. 48, f. 7v; sv. 54, f. 176; *Diversi e Possesso de Criminali*, sv. 4, f. 133.

ga spasi. Nije uspio. Dubrovčani su osuđenika pogubili. Nasi im se bezuspješno pokušao osvetiti šireći objede da u tekućem ratu surađuju s osmanskim neprijateljima.⁸¹

Dok je Gracija bila živa, Jozef Nasi je poslovao zajedno s njom i čuvao obiteljske interese. Sve se to promijenilo nakon njene smrti, kada je Nasi⁸² naslijedio golemu imovinu. Nasi, vojvoda od Naxosa, miljenik sultana Selima II. *Sarhoša* (Pijanice) uvukao se u intrige i počeo voditi boemski život. Sa Selimom II. provodio je vrijeme s čašicom u ruci dok su mu loše zamišljeni poslovi propadali. Kad je umro, pričalo se, nije ostalo dovoljno novca ni za isplatu miraza njegovoj udovici Reini.⁸³ On i Reina nisu imali djece.

Lišeni vrlina promišljenog stjecanja dobara i umijeća pregovaranja, Gracijini nasljednici nisu bili dorasli sposobnostima ove hrabre i odgovorne poslovne žene.

Zaključak

Dubrovačke su vlasti pomno zapisivale svaku pojedinost iz političkog, gospodarskog, javnog i privatnog života Dubrovačke Republike. Zato bi, kad je riječ o Graciji Mendes, bilo za očekivati da je u Državnom arhivu u Dubrovniku sačuvano obilje podataka o njenu dolasku, boravku i poslovnim pregovorima. Podataka, međutim, nema, izuzimajući samo četiri spisa, koja je Gracija Mendes 20. rujna 1552. dala registrirati u dubrovačke notarske knjige. Sadržaj tih spisa, a ujedno i manjak zapisa o osobi kakva je bila Gracija Mendes, potaknuli su nas da pokušamo odgovoriti na razna pitanja. Kako su je dubrovačke vlasti primile? Kakav je bio njezin boravak u Dubrovniku? Zašto je baš u tom gradu dala registrirati spise kojima raskida svaki posao sa svojih pet agenata? Pod kakvim okolnostima su dubrovačke vlasti prihvatile njenu želju da iz Istanbula posluje preko dubrovačke luke?

Gracija Mendes bila je svjesna da je bijegom navukla bijes moćnika ne samo na sebe, nego i na sve svoje suradnike. U dubrovačkom notarijatu registrirala je spise kojima raskida sve poslove s petoricom agenata. Mora biti da je baš njima prijetila posebno velika opasnost.

Dubrovačke su vlasti iz istih razloga nastojale što bolje zamesti njezin trag u Republici. Time su štitile i nju i sebe. U Gradu je moralo biti utjecajnih pojedinaca iz političkih i crkvenih krugova koji nisu odobravali suradnju dubrovačkih vlasti s kripto-Židovkom u bijegu. Prijetila je opasnost da netko

⁸¹ Opširnije o tom slučaju: V. Miović, »Jewish Life in Sixteenth-Century Ragusa.«: 120-122.

⁸² Iste, 1569. godine, umro je i Jozefov brat Samuel.

⁸³ L. Garshowitz, »Gracia Mendes: Power, Influence and Intrigue.«: 109-110.

od njih upravo onima od kojih je bježala dojaviti da je Gracija u Dubrovniku. Da su lovci na vrijeme otkrili gdje se bjegunka nalazi, Dubrovčani bi se pobrinuli da joj sigurnost ne bude ugrožena i put u Istanbul ne bude spriječen. No, situacija bi se zakomplicirala na političkom i na poslovnom planu.

Iz navedenih razloga, preostalo nam je jedino nagađati kako je teкао Gracijin boravak u Dubrovniku. U rekonstruiranju je pomoglo znanje o dubrovačkim postupcima u sličnim situacijama. Gracija Mendes vjerojatno se na dubrovačku obalu iskrcala bez ikakve pompe, a vlasti su je smjestile u kuću na skrovitu mjestu unutar gradskih zidina. U Dubrovniku se vrlo kratko zadržala.

Logično bi bilo da je Gracija Mendes putovala brodom od Dubrovnika do Istanbula. U usporedbi s mukotrpnim i opasnim svladavanjem planina i klanaca, brod je bio udobno prijevozno sredstvo, a u vrijeme Gracijina putovanja gusari nisu bili posebno aktivni.

Prva reakcija Dubrovčana na Gracijinu ponudu bila je pozitivna pa je ona zato i odlučila putovati u Osmansko Carstvo preko Dubrovnika. Međutim, iz Dubrovnika je otišla bez konkretnog dogovora jer je dubrovačkim vlastima trebalo vremena da donesu konačnu odluku. Možda iz opreza nisu htjele započeti posao s Gracijom Mendes prebrzo nakon njena bijega. Možda su se kolebale oko isplativosti posla.

Koliko je Graciji Mendes bilo stalo do poslovanja preko neutralne dubrovačke luke govori molba njenih agenata, koju su vlastima predali 22. studenoga 1552. godine. Iznova su iznijeli Gracijine prijedloge uvjeta poslovanja, a u isto vrijeme naglasili da se ti uvjeti mogu mijenjati te da će, ostvari li se posao, poduzeti sve da židovske trgovce privuku u Dubrovnik. Očito, početak je bio težak, ali, nakon što su Dubrovčani pristali, posao se odvijao bez problema i na obostrano zadovoljstvo.

Gracijini ugovori s Dubrovčanima vrijedili su pet godina. Prvi ugovor, u kojemu su opisane njene povlastice i obveze, sastavljen je u studenome 1552, drugi u kolovozu 1557, a zadnji u srpnju 1562. Ne znamo koliko je dugo nakon toga poslovala s Dubrovčanima. Ugovor je opet trebao biti obnovljen otprilike sredinom 1567, ali to se nije dogodilo. Možda je Gracija onemoćala, jer umrla je u prvim mjesecima 1569. godine. Dakle, njena suradnja s Dubrovčanima trajala je nepunih 15 godina. Korist je bila obostrana, a isto tako i zadovoljstvo urednim poslovanjem. O tome nam govore indirektni pokazatelji. Gracija je u Istanbulu pomagala dubrovačkim poklisarima. Njezin agent Izak Ergas uživao je ugled u Dubrovniku i godinama nakon njene smrti. I među pripadnicima dubrovačke Židovske zajednice i među pripadnicima dubrovačkih vlasti, lik Izaka Egasa dugo je budio uspomene na iznimnu ženu Graciju Mendes.

Prilozi

Prilog 1.

Dokument sastavljen 20. rujna 1552. godine, kojim Beatrice de Luna raskida poslove s Tommasom Gomesom (*Div. Not.* sv. 112, f. 90-91v).

Die XX Septembris 1552, indictione decima.

Constituta in presentia mei notarii et testium infrascriptorum Magnifica domina Beatrix de Luna relicta quondam Magnifici domini Francisci Mendes Lusitana, Racusii nunc commorans, agens ad infrascripta tam suo nomine proprio, quam veluti tutrix et curatrix generalis ac legitima administratrix personarum et bonorum dominae Annae Mendes eius filiae legitime et naturalis ex dicto quondam Magnifico domino Francisco Mendes marito suo, et dominae Beatricis Mendes eius neptis et filiae ac heredis quondam Magnifici domini domini Didaci Mendes iam fratris dicti quondam Magnifici domini Francisci Mendes ac Magnifica domina Anna filia et heres suprascripti quondam Magnifici domini Francisci iam adulta cum voluntate, consensu ac expressa licentia dictae Magnificae dominae Beatricis, matris, tutricis et curatricis suae, ambae ibi praesentes dicentes qualiter nobilis et spectabilis vir dominus Thomas Gomes Lusitanus incipiendo ab anno 1545 nuper decurso de consensu et voluntate suprascriptae Magnificae dominae Betricis, tutricis et administratricis rexit, gubernavit et administravit cum summa fide, studio et diligentia plura negotia heredum quondam domini Francisci et domini Didaci Mendes et praefatae dominae Beatricis de Luna. In qua quidem administratione juxta bonorum mercatorum morem et consuetudinem contigit ut dictus dominus Thomas tam in civitate Veneziane quam Ferrariae et in aliis pluribus locis Italiae Lugduniquae et in variis aliis partibus et locis tam nomine heredum quondam domini Francisci et domini Didaci Mendes et dominae Beatricis tutricis et administratricis praedictae et nominibus nonnullorum aliarum personarum a variis et diversis personis receperit plures et varias pecuniarum summas et quantitates et de dictis pecuniis una cum aliis denariorum summis tam nominibus dicte dominae Beatricis de Luna et heredum quam nomine proprio ipsius domini Thomae, cum expressa tamen licentia et consensu ipsius dominae Beatricis nonnullas dederit ad cambium pro computu dictorum heredum ac dominae Beatricis. Et

in dictis nominibus similiter fecerit varias alias negotiationes, et cum sit quod idem dominus Thomas pariter in banchis numulariorum fecerit varias assignationes et pecunias in banchis eidem assignatas exegerit, pro quibus similiter fecit varias quietationes, litteras, declarationes et alias scripturas pro cautela solventium, sicuti negotii qualitas exigebat. Et demum cum in administratione praefati domini Thomae intervenerint plures aliae negotiationes, quas enumerare perdifficile est, de quibus omnibus et singulis rebus actionibus et negotiationibus suprascriptis idem dominus Thomas semper dedit ac reddidit bonum, verum et legalem computum praefatae Magnificae dominae Beatrici tutrici, administratrici principali et quoniam praefata Magnifica domina Beatrix tutrix tam dominae Annae filiae suae quam dominae Beatricis neptis et ipsa domina Anna desiderant obviare omnibus et singulis litibus, questionibus et differentiis quae quovis modo, colore et ingenio per quodvis futurum tempus dicto domino Thomae vel eius heredibus et successoribus causa praefatae administrationis inferre possent, ob hanc itaque causam praefata Magnifica domina Beatrix, qua supra nomine, et domina Anna cum voluntate et consensu dictae dominae Beatricis matris, tutricis et curatricis sue ibi praesentis, sponte, non vi, dolo aut aliquo alio metu circumventi, sed de mera sua voluntate ac animi sui certa scientia fecerunt et faciunt pacto speciali domini Thomae Gomes, ibi praesenti, stipulanti et acceptanti pro se, heredibus successoribus qui sunt finem, remissionem, quietationem, absolutionem generalem et generalissimam de omnibus et singulis negociis per eundem dominum Thomam nomine ipsius dominae Beatricis et heredum suprascriptorum gestis, actis, factis, procuratis et negociatis huic retro usque ad praesentem diem, tam modis et formis desuper expressis quam aliter, quomodocumque et qualitercumque, simul vel divisim, in quocumque loco et forma, de spectantibus et pertinentibus ad ipsam Magnificam dominam Beatricem quam ad ipsos heredes. Et pro ipsis negociis sic gestis ab omnibus et quibuscumque quantitatibus rerum bonarum et denariorum huic usque perventis ad manus ipsius domini Thomae spectantibus et pertinentibus dictae Magnificae dominae Beatrici suo nomine proprio et tamquam tutrici et curatrici dominarum Annae et Beatricis, vel alterius ipsarum, coniunctim aut divisim, vel ad heredes et hereditatem dictorum dominorum Francisci et Didaci quomodocumque et qualitercumque et ex quavis ratione vel causa quae dici vel excogitari possit. Et hanc praesentem finem, remissionem generalem et absolutionem dicta Magnifica domina Beatrix quo supra nomine et domina Anna fecerunt et faciunt, quoniam dixerunt et confessae fuerunt suprascriptum dominum Thomam Gomes ipsis, ut supra dictum est, tradidisse bonam, veram

et rectam rationem omnium factorum, gestorum, actorum per eum et folium administrationis suae supradictae usque in praesentem diem et reliqua omnia in manibus ipsius domini Thomae existentia de suo computu ac ratione fuisse et esse realiter et cum effectu data, tradita et consignata per eum praefatae Magnificae dominae Beatrici tutrici et administratrici. Rationem dantes praefatae domina Beatrix tutrix et curatrix dominarum Annae filiae suae et Beatricis neptis suae ac administratrix omnium bonorum praedictarum ac dicta domina Anna executionem sibi dicto nomine reddite et assignate rationes administrationis ac reliquorum praestationis ut supra cassantes et annullantes omnes et singulas scripturas, publicas et privatas, instrumenta, litteras missivas et cambia, partitas librorum et banchorum, processus testium depones omniaque alia et singula probationum genera cum quibus praefata Magnifica domina Beatrix, quo supra nomine, et domina Anna filia sua, aut alia persona earum nominibus quovis modo, colore et ingenio eundem dominum Thomam Gomes vel eius heredes et successores tam in iudicio quam extra molestare, perturbare et inquietare possent. Vocantur ab eodem domino Thoma Gomes se contentas et satisfactas et pro maiore cautela, securitate et satisfactione dicti domini Thomae Gomes antedicta Magnifica domina Beatrix agens quo supra nomine promisit et sic se et dictam dominam Annam filiam suam et dominam Beatricem neptem cum omnibus suis et earum bonis obligando et dicta domina Anna sub eadem obligatione promisserunt manutenere et conservare indemnem eundem dominum Thomam Gomes ab omni persona quae ipsum aut eius heredes et successores contra formam praesentis instrumenti tum in iudicio quam extra molestare praetenderet. Item dictus dominus Thomas parte ex altera, quia dixit et confessus est hinc retro usque ad praesentem diem pro omnibus et singulis suis provisionibus et premio quas et quod a dicta Magnifica domina Beatrice ac heredibus praedictis habere debebat causa et occasione laborum quos ipse passus est in regimine et administratione praedictis se fuisse et esse satisfactum et plene solutum. Idcirco dictam Magnificam dominam Beatricem et heredes praedictos absolvit, quietat et liberat promittens eis, hanc ob causam, se nihil amplius petiturum esse. Insuper dicta Magnifica domina Beatrix quo supra nomine et domina Anna filia sua pro maiori vigore praesentis contractus et cautela dicti domini Thomae renunciaverunt exceptione non sic facti et non sic celebrati praesentis contractus et instrumenti rei que non sic gestae fari quo privilegio exceptione doli, mali, actionis in factum, conditum indebitum et sine causa quam metus causa et iniusta vel simulata causa omnibusque aliis exceptioni suo iuri, beneficio et legum ac statutorum auxilio sibi et dictis dominabus Annae et Beatrici aut

earum alteri, quomodolibet competenti et competituro. Quae omnia et singula praedicta praefata Magnifica domina Beatrix, quo supra nomine, et domina Anna ibi praesentes promiserunt perpetuo habere rata, grata et firma et contra formam praesenti contractus per sese aut aliquas alias interpositas personas numquam venire, sub poena reficiendi omnes et singulas expensas ac damna quas et quam dictus dominus Thomas vel eius heredes et successores causa praesentis instrumenti non observati per dictam Magnificam dominam Beatricem aut dominas Annam et Beatricem quovis modo, colore et ingenio pati possent. Rogantes me notarium praesentis instrumenti ut de praemissis unum sibi publice conficerem instrumentum. Acta sunt haec Racusii. In domo praefatae Magnificae dominae Beatricis de Luna sub die, mense, anno et indictione quibus supra. Praesentibus ibi Magnifico domino consule causarum civilium comunitatis Racusii ser Ioanne Marini de Gozze et Nicolao Pasqualis praesentibus testibus ad praemissa vocatis habitis specialiter atque rogatis.

Prilog 2.

Dokument sastavljen 20. rujna 1552. godine, kojim Beatrice de Luna raskida poslove s Guillaumeom Fernandesom i Joãom Miquesom (*Div. Not.* sv. 112, f. 92-92v).

Die XX Septembris 1552.

Magnifica domina Beatrix de Luna relictæ quondam Magnifici domini Francisci Mendes agens ad infrascripta nomine et tamquam tutrix et administratrix et administratrix dominae Beatricis filiae quondam Magnifici domini Didaci Mendes dixit, confessa fuit et declaravit qualiter præfatus quondam dominus Didacus in ultimo suo testamento constituit ipsam dominam Beatricem commissariam et executricem cum amplissima libertate exigendi, recuperandi, negociandi ac administrandi omnia bona sua una cum domino Gulielmo Fernandes et domino Ioanne Mecas, remanente tamen eadem domina Beatrice pro principali ultra dictos dominum Gulielmum et dominum Ioannem. Et hæc omnia constare dixit per testamentum dicti quondam Magnifici domini Didaci Mendes conditum Anversæ et rogatum ac approbatum per egregium virum dominum Gulielmum Strit notarium publicum dictæ civitatis sub die XXVIII Junii 1543, ad quod relatio habeatur. Et cum sit quod præfata domina Beatrix de Luna una cum prædictis domino Gulielmo et domino Ioanne exegerit ac recuperavit magnam quantitatem pecuniarum et aliarum rerum in partibus Anversæ positæ in comitatu Barabantiae, Lugduni, Galliae, Italiae, Hispaniae et plurium aliorum locorum, quarum pecuniarum et rerum magna pars exacta, recuperata negociataque fuit per dictum dominum Gulielmum Fernandes, nomine quo vocatur in testamento dicti quondam domini Didaci et uti procuratorem prædictæ dominae Beatricis tutricis et executricis testamenti quondam domini Didaci ac etiam uti procuratorem predicti domini Ioannis Mecas nominati in testamento suprascripto. De quibus denariis hic ut sequitur per dictum dominum Gulielmum exactis, administratis et negociatis ipse dedit et reddidit bonum et legalem computum præfatae dominae Beatricis de Luna tamquam tutrici et administratrici bonorum dominae Beatricis Mendes cui iuridice tales computus per se reddi debebant. Et quicquid in eius manibus de predicto computu inveniebatur eodem dominae Beatricis tamquam tutrici et administratrici dictæ dominae Beatricis neptis suæ ac suis bonorum plene solutum et consignatum esse. Et quamvis sub die quarto mensis Augusti nuper decursi præfata Magnifica domina Beatrix de Luna fecerit dicto domino Gulielmo finem, remissionem et

absolutionem ipsumque de omnibus pecuniis ab eo receptis et negociatis pro computu dictorum domini Francisci et Didaci Mendes ac eorum heredum et pro dicta domina Beatrice de Luna quietavit. Secundum tali quietationem apparet per unum publicum instrumentum sub predicto die VIII Augusti celebratum in civitate Venetiana per egregium virum dominum Paulum Leoncinum publicum notarium dictae civitatis ad quod habeatur relatio. Nihilominus quoniam in dicto instrumento non fuit expressum quod dicta quietatio sibi facta intelligatur et sit etiam facta pro illis pecuniis exactis, negociatis per dictum dominum Gulielmum nomine quo intervenit et vocatus est in testamento dicti quondam domini Didaci Mendes idcirco praefata domina Beatrix cupiens obviare quibuscumque litibus quae propter omissionem dictae particularitatis nasci possint, pro maiori delucidatione veritatis et ut satisfaciat desiderio et iustae petitioni praedicti domini Gulielmi declaravit et declarat se velle quod dicta quietatio sibi facta per superscriptum dominum Paulum Leoncinum extendatur ad omnia alia negocia per dictum dominum Gulielmum gesta, facta et procurata in nomine quo vocatur in testamento dicti quondam domini Didaci et quatenus opus est de novo ipsum quietat et absolvit ab omnibus pecuniis per eum in dicto nomine exactis et negociatis ac a quibuscumque aliis negociis per eum administratis, pro quibus vocavit et vocat ab eo se fore et esse integriter satisfactam. Promittens dicta domina Beatrix pro se et dominae Beatrice nepti sua hanc ob causam nec ipsum dominum Gulielmum nec eius heredes et successores aliquo futuro tempore numquam per se aut alias interpositas personas molestare, sub poena reficiendi omnes expensas et damna quas et quae propter hoc pati posset, casu quo praesens instrumentum in aliqua parte non esset observatum. Acta sunt haec Racusii in domo praefatae dominae Beatricis de Luna, sub die, mense, anno, indictione simillimis quibus supra, praesentibus ibi Magnifico ser Ioanne Marini de Goze, consule causarum civilium comunis Racusii et Nicolao Pasqualis praesentibus testibus ad praemissa vocatis habitis specialiter atque rogatis.

Prilog 3.

Dokument sastavljen 20. rujna 1552. godine, kojim Beatrice de Luna raskida poslove s Christophorom Manuelom (*Div. Not.* sv. 112, f. 93v-94).

Die XX Septembris 1552.

Magnifica domina Beatrix de Luna relicta quondam Magnifici domini Francisci Mendes Lusitana, Racusii nunc moram agens. Agens ad infrascripta suo nomine proprio quam tamquam tutrix et curatrix generalis ac legitima administratrix personarum et bonorum dominae Annae Mendes eius filiae legitimae et naturalis ex dicto quondam Magnifico domino Francisco Mendes marito suo et dominae Beatricis Mendes eius neptis et filiae ac heredis quondam Magnifici domini Didaci Mendes iam fratris dicti quondam domini Francisci Mendes ac Magnifica domina Anna filia et heres suprascripti quondam Magnifici domini Francisci iam adulta, cum voluntate, consensu et expressa licentia dictae dominae Beatricis matris, tutricis et curatricis suae. Ambae ibi praesentes dicentes qualiter dominus Christophorus Emanuelis a nonnullis annis citra exegit de computo ac ratione dictarum dominarum Beatricis de Luna et dominae Annae filiae suae nominibus quibus supra nonnullos pecuniarum summas et quantitates, quas quidem pecunias exigit Venetiis, Ferraria, Lugduni, Germaniae, Racusii et in aliis pluribus locis et partibus. Quas quidem pecunias omnes realiter et cum effectu dictus dominus Christophorus dedit, tradidit et consignavit praefatae dominae Beatrici ac de illis sibi veluti legitimae administratrici bonorum predictorum semper reddidit bonum, verum et legale computum sicuti bonos viros decet facere. Propterea praefata domina Beatrix de Luna ac domina Anna filia sua volentes resecare omnes et singulas lites, quaestiones et differentias quae inter ipsas aut earum heredes ex una et eundem dominum Christophorum ac eius heredes ex altera causa praedictarum pecuniarum per eum exactarum quovis modo, colore et ingenio per quodvis futurum tempus nasci possent, sponte, non vi, dolo, mina vel aliqua alia fraude circumventa, sed de mera sua liberalitate et animi sui certa scientia de omnibus et singulis pecuniis per dictum dominum Christophorum hinc retro usque ad praesentem diem in quavis orbis parte recuperatis et exactis fecerunt et faciunt dicto domino Christophoro ibi praesenti, stipulanti et acceptanti finem, remissionem, quietationem generalem et generalissimam ac pactum perpetuum, ne ulterius quicquam non possit, cassantes et annullantes omnes et singulas scripturas publicas et privatas, instrumenta, processus, litteras cambiarum, partitas librorum, litteras missivas

ac partitas bancharum omniaque alia et singula probationum genera cum quibus dictae partes eundem dominum Christophorum aliquo modo molestare, perturbare et inquietare possent, vocatas ab eo se contentas et satisfactas. Rationem dantes omnibus et singulis exceptionibus, beneficiis et privilegiis tam de iure quam secundum statuta sibi competentibus et competentibus quibus possent per sese aut alias interpositas personas venire contra formam ipsius instrumenti absolutionis et finis remissionis. Acta sunt haec Racusii in domo praefatae Magnificae dominae Beatricis de Luna sub die, mense, anno, indictione et millesimo quibus supra, praesentibus ibi Magnifico viro ser Ioanne Marini de Gozze consule causarum civilium comunis Racusii et Nicolao Pasqualis praesentibus testibus ad praemissa vocatis, habitis specialitque rogatis.

Prilog 4.

Dokument sastavljen 20. rujna 1552. godine, kojim Beatrice de Luna raskida poslove s Lope de Probenzom (*Div. Not.* sv. 112, f. 94-94v).

Die dicta.

Magnifica domina Beatrix de Luna relicta quondam Magnifici domini Francisci Mendes agens ad infrascripta tam suo nomine quam tamquam tutrix et curatrix generalis ac legitima administratrix personarum et bonarum dominae Annae Mendes eius filiae legitimae et naturalis ex dicto quondam Magnifico domino Francisco Mendes marito suo et dominae Beatricis Mendes eius neptis et filiae ac heredis quondam Magnifici domini Didaci Mendes iam fratris dicti quondam domini Francisci Mendes ac Magnifica domina Anna filia et heres suprascripti quondam domini Francisci iam adulta cum voluntate, consensu et expressa licentia dictae dominae Beatricis Mendes tutricis et curatricis suae, ambae ibi praesentes dicentes qualiter descriptus vir dominus Lopes de Provera incipiendo ab anno 1543 nuper decurso in voluntate et mandato suprascriptae Magnificae dominae Beatricis exegit tam in partibus Italiae et Galliae quam Hispaniae et Germaniae multas et varias pecuniarum summas et quantitates a variis et diversis personis et segnanter a domino Gulielmo Ferando uno ex administratoribus rationis dictae dominae Beatricis et insuper cum idem dominus Lopes pro computu praedictae rationis multa mercimonia emeret ac vendideret et in huiusmodi suo regimine et administratione quandoque contigerit dare pecunias ad cambium et ab aliis datas exigere et recuperare. Pro quibus rebus quandoque occurrit facere varias scripturas et instrumenta, de quibus omnibus et singulis supradictis rebus, actionibus, negotiationibus et traficis praenotatus dominus Lopes semper dedit ac reddidit bonum, verum ac legale computum praefatae Magnificae dominae Beatrici, tutrici ed administratrici principali. Et quoniam tam praefata domina Beatrix, quo supra nomine, quam ipsa domina Anna desiderant obviare omnibus et singulis litibus, differentiis et controversiis quae quovis modo, colore et ingenio causa negotiorum suprascriptorum tam praefato domino Lopes, quam eius heredibus et successoribus per sese aut quasvis alias interpositas personas inferri possent, idcirco dicta domina Beatrix quo supra nomine et domina Anna cum voluntate, consensu et expressa licentia dictae dominae Beatricis matris, tutricis et curatricis suae, sponte de sua mera propria voluntate et ex animi sui certa scientia de omnibus et singulis negociis praedictis per eundem dominum Lopes hinc retro usque

ad praesentem diem administratis nomine quo supra dictum est, fecerunt et faciunt praedicto domino Lopes ibi praesenti, stipulanti et acceptanti pro se et heredibus successoribusque suis finem, remissionem, quietationem generalem ac generalissimam ac pactum perpetuum de ulterius quicquam non petendo cassantes et annullantes omnes et singulas scripturas publicas et privatas, instrumenta, litteras missivas et cambia, partitas librorum et bancorum, processus testium depines omniaque alia et singula probationum genera cum quibus dictum dominum Lopes quovis modo, colore et ingenio molestare, perturbareque possent. Et hoc ideo fecerunt et faciunt quia dicta domina Beatrix quo supra nomine et domina Anna confessae fuerunt se fuisse et esse a praefato domino Lopes integre solutas et satisfactas de omnibus et singulis negociis per eum gestis hinc retro usque ad praesentem diem et pro maiori robore praesens contractus praedicta domina Beatrix quo supra nomine et domina Anna renunciaverunt exceptioni non sic facti et non sic celebrati contractus et instrumenti reique non sic gestae fare qui privilegio exceptionem doli, mali, actionis in factum, conditum indebitum et sine causa quam metus causa ex iniusta vel simulata causa omnibusque aliis exceptioni suo iuri, beneficio et legum ac statutorum auxilio ipsis dominae Beatrici quo supra nomine et dominae Annae quomodolibet competenti ac competituro. Quae omnia praedicta dictarum domina Beatrix et domina Anna promiserunt perpetuo habere rata, grata et firma et contra formam praesentis contractus numquam venire per sese aut alias interpositas personas. Acta sunt haec Racusii in domo habitationis praefatae dominae Beatricis sub die, mense, anno, indictione et millesimo quibus supra, praesentibus ibi ser Ioanne Marini de Goze consule causarum civilium comunis Racusii et Nicolao Pasqualis praesentibus testibus. Rationem dando.

Prilog 5.

Molba Izaka Ergasa i Abnera Alfarina upućena dubrovačkim vlastima da službeno prihvate poslovanje s Gracijom Mendes. Vlasti su molbu prihvatile 22. studenog 1552 (*Cons. Rog.* sv. 51, f. 125v-126v).⁸⁴

Illustrissimi Signori, Abner Alferi, et Isach Ergas fattori della Signora Beatrice de Luna fanno intender a Vostre Signorie Illustrissime come pochi giorni sono per parte della detta Signora Beatrice fu supplicato alle Signorie Vostre se degnassero accomodare detta Signora nel pagamento della dohana per le robbe quale s'havessero da questa citta tragere per le parti de Levante secondo la forma della sua supplica. E non havendo mai havuto alcuna risoluzione conforme al desiderio loro hano nuovamente voluto ritornare al conspetto loro, e supplicarle si degnino ascottarli questa loro supplica e quando per avventura, vi fusse cossa, qual ad essi non sodisfacesse, piaccera alle Signorie Vostre di volere fare la taxa, ed dichiarire quello vorrano che faci, accio concluso lo transito con Vostre Signorie possimo attendere a negoziare.

Nota della Dohana, quale s'offerisco pagare

Prima che per ogni cassa de panni di seta detta Signora non habbi pagare che ducati 4. 1/4 per cassa o siano condutti per navigli Raugii o forastiri.

Per ogni balla de cremesi debbia pagare ducati dua.

Per ogni balla de panni sirrata, e de qualunque altra sorte di mercatantie quali si conducessero d'Italia ducato uno.

Per ogni balla di zambelloti overo mocaiari ducato uno.

Per tutte le altre mercatantie quali venissero di Levante ducato uno per cento secondo la valuta ordinaria della dohana.

E che il dacio dalli robbe, quali se condurano, non s'habbi pagare alli Signori Dohanieri ch'in termino di sei mesi, doppo che le robba serano ne dohana spedita, offerendo sempre dare la plegiaria sicura.

Item che nella Dohana, le sia dato e concesso uno magazzino per repaire le robba sua, col debito pagamento, e che non se gli habbi pigliare.

Item che gli agenti di detta Signora dappoi ch'haverano repedito le robba loro venute d'Italia et pagato il transito della dohana bissognandoli possino

⁸⁴ Usporedi s: M. Orfali, »Doña Gracia Mendes and the Ragusan Republic«: 201.

caricare per mare, per quale si voglia parte senza veruno impedimento, e senza ch'habbino pagare altro dacio, che questa e detto de sopra.

Item che le Signorie Vostre se contentino di firmare la presente gratia, per spacio de cinque anni, et tanto piu e meno secundo a quelli parera.

Et accio le Signorie Vostre conoschino che la detta Signora Beatrice e perservirsi di questa schala nel passo delle robba, offerisse quandove non mandasse le robba sue per questa citta, in questi cinque anni, pagare 500 ducati, quali habbiano essere per conto della dohana, per le quali offeriche dare la securta o qui nella citta o in Ancona, secondo ad essa meglio parera, o vero che se si possino prevalere nelle robbe quali havra in Dohana.

Oltra le cossa supra scritte, li presenti fattori offerescano alla Signorie Vostre di non mancare di far' ogni opera con tutti gli amici loro, de ridurli a questa schala, accio che la Dohana delle Signorie Vostre ne cavi quello utile maggiore, che sara possibile. Et alle Signorie Vostre supplicano per presta resolutione accio possino risponder alla Signora loro pregando tutta via l'omnipotente Iddio che Vostre Illustrissime Signorie conservi, prosperi e felicitati.

Die vii Decembris 1552 Georgius Lughignich custos dohanae magna coram magnifico domino rectore Seraphino Marini di Bona et suo consilio deposuit qualiter ipse habuit a suprascriptis Abner Alfari et Isach Ergas factoribus D. Beatricis de Luna securam pignus pro ducatis auri quingentis iuxta forma suprascripta.

Prilog 6.

Pismo Gracije Mendes Dubrovčanima 9. studenoga 1554, u kojemu traži dodatna jamstva za sigurnost njene trgovačke robe i njenih agenata (J. Tadić, *Jevreji u Dubrovniku*: 430, 431; *Cons. Rog.* sv. 52, f. 155-155v).

Illustrissimi et molto Magnifici Signori. Le grate accoglienze che da Vostre Signorie Illustrissime furono fatte l'anno passato nel passare nostro in Levante per cotesta inclita città, m'hano dato sicurtà di domandarle ogni gratia rendendomi certa che nelle cosse giuste non mi habbino di mancare. Con questo animo dunque sono comparsa denanzi quelle facendoli intendere come io ho da negoziare in Italia e for d'Italia con diverse persone, con le quali, benchè in sin qui non habbi havuto tale differenza che me havessero possuto deviare dalle facende et impedire le mie facultà di pottere andare per tutti i luoghi dove mi è trovato commodo traficarle, non dimeno perchè nel advenire pottria insurgere qualch'uno, che per l'absentia mia di tali luoghi con favori, o con qualche altro mezzo volesse impedire le mie robbe e facultà che passano per cotesta vostra illustre città, il che gran disturbo alle cosse mie daria, oltra ch'admettere simili impeditioni, saria cossa pocco raggionevole, sendo io qui in Constantinopoli apparecchiata rendere conto e rispondere à ciascuno, chi contra di me aggravare si volesse, et havendo modo per la gratia de Dio com' à ognuno è noto, de sotisfar ogni gran summa de dinari, quando per la giustitia fusse condannata. Impero prego Vostre Signorie Illustrissime siano contente concedere à tutti li mei beni, robbe, facultà, et anche alla facultà delli miei di casa, che pasassero da quale si voglia luogo per la vostra città, uno salvo condotto generale, in modo che nesciuno magistrato ad istanza di persona alcuna le possi sotto alcuno quesito colore sequestrare, impedire o in qualche modo molestare, perch'altrimente io sarei forzata mutare cottesta scala, e fare passare le mie robbe per altri luoghi, dove di tali sospetti e impeditioni serei sicura. E impetrando questa gratia, mi confirmerano la securtà, ch'io tengo ne' Vostre Signorie Illustrissime con accrescerme l'animo di non negoziare per altra via, che per cottesta, come in sin qui ho fatto, e farò nel advenire se da Vostre Signorie non mi serà devietato, alle quali mi ricomando pregando Dio le conservi perpetualmente nel stato loro."

Prilog 7.

Pismo dubrovačkih vlasti Graciji Mendes datirano 24. srpnja 1557. godine.
 Vlasti mole Graciju da poklisarima harača posudi 3.100 dukata
 (*Let. Lev. sv. 26, f. 215v*).⁸⁵

Dona Beatrici a Luna hebrea

Molto Magnifica Signora. La consideratione delli pericoli quali giornalmente intervengono a quelli portano denari per viaggio a Pera che per obviarci si fatti inconvenienti habbiamo terminato servirse de Vostra Signoria sendo certi non mancara gratificarne, pero havendo di provvedere alli nostri oratori Signor Marino Pietro de Crieva e Signor Pasquale Dam. di Benessa ambascatori delle presenti de ducati soltanini⁸⁶ 3100 habbiamo voluto ricorrere da Vostra Signoria con pregarla se degni volere accomodare li predetti oratori nostri della ditta somma de dinari accio possino supplire al bissogno nostro et dandoli se fara fare la ricevuta, qual ogni volta ne sera presentata offeriamo incontiente accettare e pagare.

E per fare il debito nostro, quivi habbiamo voluto tali dinari pagar alli sua agenti in questa città, quali essi non hano voluto pegliare tenendoli piu securi presso di noi, sin tanto haverano altro aviso da Vostra Signoria et quando allei trovasse meglio haverli nella città de Venezia le faremo paremente nel ditto luogo pagare dove andare debbiano alo risico nostro, sicome ancora per ciò detti sua agenti le scriverano. De questo favore Vostra Signoria sera certa che teneremo perpetua memoria de quale ne dimostaremo la pariglia dove mai se ne rapresenti l'occasione. E Dio la conservi e prosperi.

⁸⁵ Graciji su ovo pismo predali dubrovački poklisari harača Crieva i Benessa: *...ve mandamo una lettera diretta alla Signora Beatrice della Luna, nella quale pregamo sua Signoria voglia scrivere de ducati de soltanini 3100 quale habbiamo voluto pagare quivi alli sua agenti, ma non gli hano voluto accettare trovandoli in pottere nostro piu sicuri...* (iz pisma vlade poklisarima harača Marinu Crievi i Pasku Bennesi, 24. srpnja 1557; *Let. Lev. sv. 26, f. 214v*).

⁸⁶ Riječ je osmanskim zlatnicima "sultanijama".

Prilog 8.

Molba Gracije Mendes upućena dubrovačkim vlastima da pod istim uvjetima obnove ugovor o njenom poslovanju preko dubrovačke luke. Vlasti su molbu prihvatile 9. srpnja 1562 (*Cons. Rog.* sv. 56, f. 110-110v).

La gratia che si domanda dalla Illustrissima Signoria di Ragusa, et ch'habbino per huomo mio a Raugia Isach Ergas Abenazo, e che sia ben visto da loro Illustrissime Signorie e che l'accordo ch'Alfarini et Ergas a nome mio fecero con loro Segnorie nella fine del anno 1552 per 5 anni che se compiranno l'anno 1557, nel quale tempo si torno a rinovare per altre 5 anni, che si compiranno alla fine di questo anno de 1562 per in fin al quale tempo la Illustrissima Signoria e satisfatta delli ducati 500 che detti Alfarini et Ergas segli obligarno per ogni 5 anni che renderebbe quella schala, siano contante farmi gratia de rinovare e confirmare detto accordo per altri 5 anni con li medesimi patti et conditioni.

E quanto alla fideussione delli 500 ducati perche io non mi trovo a Racusi in persona a satisfattione della Illustrissima Signoria la supplico siano contente farla pigliare da me o di Yocef Nasi in Constantinopoli per notaro pubblico. E questo s'intende dalla nova rafermatione inanzi, perche in questo anno del 1562 ch'è l'ultimo delli 5 del secundo contratto la Illustrissima Signoria come de sopra se dice è sodisffatta e debbe riconoscere a detto Isach Ergas Abenazzo per huomo mio in loco de detti Alfarini et Ergas.

E sapendo io che la Illustrissima Signoria se contenta de confermare detto accordo, nella persona del detto mio huomo, senza accettare in Ragusi altro hebreo da tenere questo carico, faro che la schala sia provista de robba, come per il passato, e di vantaggio, con l'aggiuto di Dio ch'anchora che l'obligatione fu di ducati 500 per 5 anni la Illustrissima Signoria sa bene quanto piu hano cresciuto le datti in detto tempo.

De piu lo supradetto Isach Ergar Abenazzo promette che la Signora Beatrice servira alla Illustrissima Signoria come lei fara venire tutte le robba sue per questa schala e di piu dara opera che la natione hebreo s'habbi servire di questa schala.

Prilog 9.

Pismo dubrovačkih vlasti Graciji Mendes, 2. listopada 1562. godine.
Vlasti odgovaraju na Gracijino zalaganje za sigurnost židovskih trgovaca
u Dubrovniku (*Let. Lev. sv. 29, f. 30v-31*).

Dona Gratia Nancy Constantinopoli

Molto Magnifica Signora, per mani di Isach Ergas Abenazzo familiare di Vostra Signoria li giorni prossimi passati ricevemo le di Vostra Signoria di xxv Agosto prossimo passato, scritte nel fatto della sua petitione a noi mandata dalli nostri oratori essistenti presso la porta, la quale da noi se per dimostrarsi cortesi verso Vostra Signoria quanto per significare alli mercatanti, che da noi non manca farli ogni agovolezza nelle cosse della dohana, fu da noi con buona anima accettata, e sicome noi, si nel carezzare Misser Isach suo, quanto nel ricevere li mercatanti hebrei et darli parte et li dispositioni, non manchammo dal ardito ufficio nostro per osservare quanto nella detta sua lettera se contiene, cossi sperammo che lei non mancara di confortare li mercatanti hebrei a frequentare questa schala, con segnificarli che da noi siano ben ricevuti, trattati et con la maggiore celerità sera possibile ispediti, sicome la isperienza tale cossa dimostrara, pregando Vostra Signoria a dare opera, che la promessa da lei fatta, se ponghi ad essecutione e che li mercatanti se servino di questa schala secondo la sua promessa. E altro occorendo Racusii die 2 ottobre 1562.

GRACIA MENDES IN DUBROVNIK

VESNA MIOVIĆ I RELJA SEFEROVIĆ

The name of Gracia Mendes *alias* Beatrice de Luna has attracted the attention of many historians researching the life of this exceptional business woman, a Portuguese *conversa*, from the middle of the sixteenth century. Although much of Gracia's life has been reconstructed – from her birth in Lisbon around 1510 until death in Constantinople in the early months of 1569 – yet her final decision to choose the sultan's haven over the West remains obscure. A most recent discovery at the State Archives in Dubrovnik has helped elucidate this gap, providing evidence on Gracia's stay in Dubrovnik in 1552, where she and her daughter Ana found temporary shelter having fled from the Apennine Peninsula. Realising that the Western potentates were a threat to her wealth and person by suspecting her of heresy and return to the faith of her Jewish ancestors, Gracia decided to follow the path of many compatriots before her.

However, Gracia's established business ties in the commercial and financial centres of West Europe were a solid enough reason for her to act warily, not only by protecting her own property but by making sure that her decision would not harm her loyal business partners. For this reason, on 20 September 1552 Gracia Mendes registered four documents at the Dubrovnik notary office, by which her former partners were exempted from any liability and responsibility, and by which she settled all her debts towards them. Although her arrival in Dubrovnik was clandestine, the Senate offered her protection and support. By acting against certain influential individuals from the political and Church circles who strongly disapproved any collaboration with a crypto-Jewess in exile, the Ragusan authorities once again displayed their mercy, but equally so proved to have a sharp eye for anything that could be of concrete benefit for the state. The rightness of their step manifested in Gracia's decision to choose no other but Dubrovnik for her main port in trading with the West, which she was soon to conduct from Constantinople. To mutual satisfaction, the business relations lasted for almost twenty years, until Gracia's death.

The episode of her visit to Dubrovnik bears a twofold meaning. On the one hand, it represents an important element in the multilayered mosaic of Gracia's meandering life path, by which she largely propagated the consciousness of her people and of the ability of women in general. On the other, by offering her hospitality and showing disregard for the possible consequences such an act may have caused on the domestic and foreign scene, Ragusan Senate was not solely led by the expected financial gain but also proved its greatness through a lasting spiritual good: by supporting the threatened minority, they truly shielded the weak.